

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is partially obscured by a large watermark.

ПЛЕНАРНЫЕ ДАКЛАДЫ

WWW.COMMUNIKAT.ORG

*Завоссе, верагоднае месца нараджэння Адама Міцкевіча.
З літаграфіі М. Фаянса паводле малюнка Н. Орды*

АДАМ МІЦКЕВІЧ І БЕЛАРУСЬ

Гаварыць пра Адама Міцкевіча і Беларусь — гэта перадусім гаварыць пра Міцкевіча і яго Радзіму, бо Беларусь — месца нараджэння Міцкевіча, Навагрудчына — зямля, на якой ён рос, гадаваўся. І першая вучоба — у новагрудскіх дамініканцаў — была на зямлі беларускай, і адзін з еўрапейскіх раманаў XIX ст. пачаўся над беларускай, а не палеска-ўкраінскай Свіцязю, першалюбімаю ў Міцкевіча стала менавіта непаўторная прырода Навагрудчыны з яе пагоркамі і жытнёвымі схіламі, так натхнёна апетымі паэтам у паэме “Пан Тадэвуш”. Адным словам, Беларусь — радзіма Міцкевіча. Так мы гаворым напрыканцы XX ст., і мы не памыляем, не абеларушваем, а проста сцвярджаем яго прыналежнасць Беларусі ўвогуле, беларускаму народу, беларускай культуры, літаратуры, гісторыі Беларусі.

Прыналежнасць генія — гэта прыналежнасць усяму свету, гісторыі ўсяго чалавечтва, сусветнай літаратуры. Але яна заўсёды пачынаецца з прыналежнасці прыватнаму. Адам Міцкевіч у гісторыю еўрапейскай літаратуры ўпісваў сваё імя перадусім як вялікі польскі паэт. І ніколікі ягонага ўкладу ў польскую літаратуру не змяняла тое, што ён нарадзіўся не ў Кароннай Польшчы, а на “крэсах”. Крэсавае вязалася з каронным, і карона караля польскай паэзіі ад гэтага толькі важчэла, дзівоснела. Што карона тая не з аднаго металу літая, тое цалкам усведамляў сам Міцкевіч:

Litwo! Ojczyzno moja...

І гэтым парушалася адзінства першаснай, польскай прыналежнасці паэта. Закідаў у ліцвінскім рэгіяналізме яшчэ пры жыцці сам паэт зазнаў дастаткова. А пасля яго трагічнай гібелі як жа многія намагаліся прыўменшыць, зацьміць усё тое ў генетычных вытоках, у жыццёвым прататыпе вялікай мастацкай спадчыны паэта, у пафасе ягонай творчасці, што ішло ад крэсавага, ад рэгіянальнага! Але час працаваў не на каронныя амбіцыі, як перакрэсліў ён і нарматыўныя, кан’юнктурныя трактоўкі савецкага і пэнэ-эраўскага міцкевічазнаўства.

Было ж, што Беларусь прызнавалася не больш як тэрыторыя, на якой нарадзіўся А. Міцкевіч, на якой разгарнулася дзейнасць філаматаў і філарэтаў, на якой прайшлі яны шлях ад Асветніцтва да рамантызму, на якой былі першай хваляй польскага шляхецкага руху XIX ст. Праўда, фетышызацыя ў савецкім літаратуразнаўстве фальклору давала шырокую дарогу даследаванню вобразаў і матываў з вуснай творчасці беларусаў — як яны

пераламляліся ў рамантызме Міцкевіча перыяду “Балад і рамансаў”, “Дзядоў”, а таксама ў паэме “Пан Тадэвуш”. Ды то была не больш як палова сказанага А. Міцкевічам, і пры гэтым духоўнасць паэта не бачылася ў поўні яе залежнасці ад народнага падглеб’я, ад аўтахтонна-беларускага субстрата, ад Беларусі. І калі на Беларусь дэмакратычныя ідэі Вялікай французскай рэвалюцыі, еўрапейскага Асветніцтва і рамантызму наплывалі, то мясцовае, аўтахтоннае ўбіралася будучымі філаматамі і філарэтамі, як гаворыцца, з малаком маці, з першым удыхам паветра.

Жыццёвыя павязі Адама Міцкевіча з Беларуссю сапраўды шматлучныя, але каб гэта ўбачыць, зразумець, перш за ўсё трэба зразумець ліцвінізм Міцкевіча, не блытаць яго з літуанізмам, летувізмам, жмудзінскасцю. Так, зусім нядаўна на радыёхвалях маскоўскага “Маяка” прагучала фраза аб А. Міцкевічу — вялікім паэце польскім і літоўскім... А беларускім? Думаецца, ужо і таму мы павінны гаварыць, пісаць, дакладваць і лікбезава, гэта значыць, ліквідуючы непісьменнасць і ў сябе, і за мяжой, тлумачычы перадусім ліцвінізм А. Міцкевіча. Скажаць, што продкі сённяшніх беларусаў, якія жывуць на Навагрудчыне, Лідчыне, Слонімішчыне, Міншчыне, Піншчыне, у XVII–XIX стст. называліся ліцвінамі і што яшчэ да рэвалюцыі Мінск наш называўся Літоўскім, Бярэсце — Брэст-Літоўскім, скажаць гэта — яшчэ далёка не патлумачыць феномен міцкевічаўскага ліцвінізму, увогуле ліцвінізму Беларусі XIX ст. Дык возьмем “вілку” паміж двума Францішкамі — Скарынам і Багушэвічам, між старабеларушчынай і новай беларускай літаратурай. Менавіта ў гэтым прамежку былі А. Міцкевіч і тое, што цяпер стала Беларуссю, а паэтызавалася Міцкевічам як Літва. XVII–XVIII ст. — час апалячвання старабеларускай шляхты, час асталявання яе як ліцвінаў. Ды ў Вялікім Княстве Літоўскім чалавек любога стану быў ліцвінам. Не стала пасля падзелаў Рэчы Паспалітай Вялікага Княства Літоўскага, ліцвінамі ў XIX ст. былі ліцвіны, каб напрыканцы XIX, на працягу XX ст. стаць беларусамі. Так складвалася гістарычна, так сама гісторыя збытала паняцці і словы, сэнс і значэнні. Не адкруціш таго, што здарылася, але рэальна зразумець, што здарылася, — гэта зусім няцяжка, як няцяжка ў гістарычнай перспектыве ўбачыць, чым рэальна была ліцвінскасць А. Міцкевіча, ліцвінізм герояў міцкевічаўскага “Пана Тадэвуша”.

Ліцвінізм Адама Міцкевіча непасрэдна ўпісваецца ў гісторыю Беларусі, у гісторыю беларускай літаратуры. Ліцвінізм — гістарычная фаза беларускасці ў Беларусі, мутацыя беларускасці пад уплывам апалячвання, ступень развіцця беларускасці ў яе спецыфічнай незвычайнасці. З гісторыі Беларусі, беларускага народа ліцвінізм не выпадае, ліцвінізм ёсць кроўная гісторыя Беларусі — складаная гісторыя.

Ад ліцвіна Адама Міцкевіча ў 30–40-х гг. XIX ст. у крэсавай польскай літаратуры — поруч з украінскай рамантычнай школай — склалася бела-

руская рамантычная школа. Каб прадстаўнікі апошняй былі родам з Навагрудчыны ці Лідчыны, то гэтая школа была б літвінскай, але яны былі з Віцебшчыны, Полаччыны, якія на той час ужо значыліся пад найменнем “Белай Русі”, то сталася менавіта беларускай рамантычнай школай. Навідавоку таксама, як шмат прататыпнага зачэрпнуў Міцкевіч з аналаў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Адносіны паэта да гістарычнай Літвы, да яе прарадзімы — Чорнай Русі — мы сёння ўспрымаем так жа, як адносіны і да гістарычнай Беларусі, разумеючы іх канструктыўнае значэнне для ўсяго таго, што на гістарычную тэму ў А. Міцкевіча напісана.

У цэлым беларускі субстрат клаўся ў духоўнасць і творчасць Адама Міцкевіча арганічна і трывала, прычым ён “падпіраў” паэта на розных узроўнях — светапоглядных, сюжэтабудаўнічых, канкрэтна-побытавых, моўных. Так, не толькі беларускімі напоўнены лексічны склад паэмы “Пан Тадэвуш”, але і сінтаксіс яе ўзалежніваўся не ў адным месцы ад сінтаксісу беларускіх дыялектаў. Са старажытнага абраду намянення продкаў, што захаваўся да XIX ст. роўна ў літоўцаў, як і беларусаў, пайшла ў А. Міцкевіча задума паэмы “Дзяды”. Шэраг яго балад віленска-ковенскага перыяду — на сюжэтах, што прыйшлі да яго з вядомых беларускіх паданняў, легенд, казак, народных песень (“Свіцязь”, “Рыбка”, “Тукай”). Маецца пэўная крэўнасць, залежнасць захапленняў паэта містыцызмам ад адпаведных пластоў менавіта і беларускага фальклору, і самы вялікі ўплыў на яго набожнасць аказалі рэлігійныя матывы фальклору.

Менавіта ад ўсяго фальклору як спадчыны сярэднявечаю залежаў А. Міцкевіч, і толькі бачачы паўнату гэтай сувязі, можна зразумець усе перыпетыі яго жыцця і творчасці, яго рамантызм, яго народнасць, яго перапады з рэвалюцыйнасці ў містыцызм. І тут мы ўспомнім, што фетышызацыя ў савецкі час была звязана з прызнаннем фальклору толькі працоўнага народа і яго “цвярозай” мудрасці, а хрысціянска-рэлігійны, сярэднявечна-містычныя матывы ў ім лічыліся ненароднымі, чартаўшчынай. І яшчэ ўспомнім, што Максім Горкі ў сваёй гісторыі літаратуры рамантызм як літаратурны напрамак распалавіну на рэвалюцыйны і рэакцыйны, першы ўздымаючы на шчыт, другі перакрэсліваючы зноў жа як д’ябальшчыну. А што было рабіць даследчыку, калі асоба яго даследавання то ў стане рэвалюцыянераў, то ў стане візіянераў? Менавіта так і было ў выпадку з Міцкевічам: як шляхецкі рэвалюцыянер ён узвышаўся, як адэпт містыка Андрэя Тавянскага ці замоўчваўся, ці бачыўся прапашчым. Ды і ў адным, і ў другім стане быў адзін і той жа чалавек, адно і тое ж намаганне дзеля адзінай мэты — звяржэння царызму. Хто-небудзь можа і сёння падумаць, што гэта не вельмі добра, звязваючы імя А. Міцкевіча з Беларуссю, гаварыць аб уплыве на яго менавіта набожнасці беларуска-каталіцкай і містыцызму, якога хапала ў беларускім фальклору. Дарэчы, і Андрэй Тавянскі — смаргонскі шляхцюк,

быў ён ці не быў агентам Бенкендорфа, а што канцэнтратам смаргонскага містыцызму быў, гэта факт. А калі смаргонскай чартаўшчыны, то і ў цэлым беларускай чартаўшчыны. Зерне падала не на камень. Бо гэта яшчэ задоўга да сустрэчы з Тавянскім А. Міцкевіч выдаў асобным томам свае “Сказы і заўвагі” — двухрадкоўі — зрыфмаваны канспект твораў нямецкіх містыкаў Якаба Бёма (1575–1624), Яна Шэфлера (1624–1677) і француза Людвіка Клаўдьюша дэ Сент-Марціна (1743–1803). У дадзеным выпадку ў душы ліцвіна А. Міцкевіча перасякаліся асветніцтва, энцыклапедызм і сярэдневяковы містыцызм. І ўсё гэта мела карані як заходнееўрапейскія, так і ўсходнеславянскія.

Савецкае міцкевічазнаўства ў свой час цалкам абыходзіла і рэлігійную лірыку польскага паэта, і яго містычна-маралістычныя “Сказы і заўвагі”, у той час калі А. Міцкевіч быў вялікім паэтам як рэлігійным (вершы “Размова вясчэрняя”, “Розум і вера” — абодва 1833 г.; “Да Марыі Лампійкай у дзень прыняцця святой камуніі” — 1830 г.), так і ў сваёй падлегласці містыцызму. Усё гэта былі праявы духоўнасці паэта, выражэнне спрадвечных уплываў на польскі народ і беларускую шляхту каталіцызму, духоўнасці, якая не ў малой ступені ўзносила Міцкевіча на п’едэстал народнага прарока, вешчуна. І можа, не так рэвалюцыйны ці шляхецкі дэмакратызм паэта рабіў яго прарокам народа, правадыром яго нацыянальна-вызваленчага руху, як вось гэтая саўдзельнасць генія А. Міцкевіча з рэлігіяй, з сярэдневяковай ідэальна-містычнай філасофіяй. Дакладней кажучы, свецкі рамантызм, патрыятызм, грамадзянская заангажаванасць аўтара “Оды да маладосці”, такіх яго вершаў, як “Да маці-полькі” (1830), “Рэдут Ардона”, “Начлег”, “Смерць палкоўніка” (1832), пафас і высокая артыстычнасць як балад, рамансаў, так і паэм, баек, сатырычных твораў рабілі А. Міцкевіча ўсенародным геніем. Але ўсенароднасць яго была куды шырэй яго свецкасці, бо была менавіта ўсенароднай і рэлігійна-філасофскай змястоўнасцю і сярэдневякова-містычнай змястоўнасцю. Такім чынам, у сваёй народнасці, польскай усенароднасці як вяшчун, як прарок польскага нацыянальна-вызваленчага руху А. Міцкевіч вельмі і вельмі быў залежны ад Беларусі, ад агульнага яе духоўнага клімату ў пачатку XIX ст.

Асобна скажам пра адносіны А. Міцкевіча да беларускай мовы. Беларускую мову ён ведаў, памятаў яе праз усё жыццё. Нездарма ж песню “Ой, ды цераз двор цяцера ляцела...” з яго вуснаў у Парыжы чулі яго землякі. Нездарма і Ян Чачот на прыезд А. Міцкевіча з Коўна пісаў яму свой вершык па-беларуску:

Едзе міленькі Адам,
Гладзеце — а онь, а онь,
Ды ён харашэнькі сам,
Пад ім вараненькі конь.

Дэмакратычны філамацкі культ беларускай мовы быў А. Міцкевічу дадушы! Але свае адносіны да беларускае мовы, як і да фальклору беларусаў, да нашай гісторыі А. Міцкевіч вельмі красамоўна засведчыў ў сваіх лекцыях у Калеж дэ Франс, сцвярджаючы: “...на беларускай мове, якую называюць русінскай, альбо літоўска-русінскай... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі”. Іншым разам у тых жа лекцыях А. Міцкевіч падкрэсліваў: “...сяляне Пінскай, часткова Мінскай і Гродзенскай губерняў захавалі найбольшую колькасць агульнаславянскіх рысаў. У іх казках і песнях ёсць усё. Письмовых помнікаў у іх мала, толькі Літоўскі статут напісаны іх мовай, самай гарманічнай і з усіх славянскіх моваў найменш змененай”.

Асобна яшчэ скажам і аб ролі Адама Міцкевіча як каталізатара развіцця новай беларускай літаратуры. Аб беларускасці як асобнай нацыянальнай ідэі ні філаматы, ні сам А. Міцкевіч, вядома, не чулі, але каталізатарамі яе былі. Для А. Міцкевіча ўзнікненне польскамоўнай беларускай рамантычнай школы, пра якую ўжо гаварылася, было, вядома, справай узбочнай, справай не з яго ўласнай ініцыятывы, бо ішло як аб’ектыўны працяг штуршкоў, імпульсаў, спараджаных польскамоўную літаратуру беларускай тэматыкі, сюжэтаў, песенна-народных формаў. Ды галоўнае, што з плеяды польскамоўных пісьменнікаў Беларусі XIX ст. вылучыліся першапачынальнікі ўласна беларускай літаратуры. З крэсавых, маргінальных польскіх паэтаў вылоньваліся паслядоўнікі А. Міцкевіча, каб стаць на чале новай беларускай літаратуры. Паслядоўнікі разумелі загалёўную бацькоўскую ролю А. Міцкевіча для сябе, і адразу ж, як, напрыклад, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, узяліся за пераклад на беларускую мову буйнейшага твора А. Міцкевіча — паэмы “Пан Тадэвуш” (1859). Дарэчы, гэта быў другі пераклад паэмы на іншыя мовы. Беларусь, такім чынам, адна сярод першых вітала А. Міцкевіча перакладам. Быў перарыў, праўда, у гэтым вітанні, бо пасля паўстання 1863 г. да рэвалюцыі 1905 г. як па ўсёй Расіі, так і на Беларусі творчасць А. Міцкевіча была забаронена. Не вельмі віталася ўсё польскае і ў савецкай Беларусі 20–30-х гг. Справы зрушыліся ў пасляваенны час, калі выйшлі аднатомнікі Адама Міцкевіча ў 1955, 1969 гг. Ды якая б палітычная непагадзь не лютавала над Беларуссю, яна, можна сказаць, увесь час дастойна ганаравала геній А. Міцкевіча. І тут з удзячнасцю трэба ўспомніць, па-першае, двух перакладчыкаў паэмы “Пан Тадэвуш”: вязня польскай турмы Браніслава Тарашкевіча 30-х г. і вязня бальшавіцкага ГУЛАГа ў Казахстане 50-х г. — Пятра Бігэля. Знакам невычэрпнасці любові Беларусі да паэмы “Пан Тадэвуш” стаў і пяты пераклад яе Язэпам Семяжонам.

Адам Міцкевіч і Беларусь сёння — у 200-я ўгодкі з дня нараджэння

вялікага паэта, напрыканцы XX ст. — гэта сітуацыя адмысловая. Адмысловая найперш таму, што 80–90-я гг. XX ст. пераістотнілі ў Беларусі ўзаема-сувязь XIX і XX ст. Гэтае пераістотненне адбылося ў звязку з намаганнямі перакладчыкаў (К. Цвіркі, У. Мархеля, М. Хаустовіча і інш.). Іх праца ішла пад знакам разумення XIX ст. у Беларусі як полілінгвістычнага — у працяг полілінгвізму літаратуры XVI ст. І цяпер, калі мы маем беларускія пераклады польскамоўных твораў Беларусі XIX ст., то пісьменнікаў і паэтаў — Яна Баршчэўскага, Яна Чачота — мы ўжо не называем польска-беларускімі, а называем іх беларуска-польскімі пісьменнікамі, прыналежнымі найперш Беларусі.

У гэтай сітуацыі — пры поўным перакладзе мастацкай спадчыны А. Міцкевіча на беларускую мову, ён, вядома, не стане беларуска-польскім паэтам, як не стане ім і Уладзіслаў Сыракомля: маштабы, памеры таленту, іх гістарычная роля ў дзеях Польшчы, польскага народа далёка не тыя, чым у літаратураў Беларусі XIX ст., што складалі так званую беларускую школу ў польскім рамантызме! Тым не менш, у гэтай новай сітуацыі прыналежнасць А. Міцкевіча Беларусі відавочна стала агромнісцей, і яна будзе становіцца ўсё агромнісцей, чым бліжэй будзе прыход нашай Беларусі да Беларусі, да самой сябе.

Функцыянальная роля А. Міцкевіча ў гэтым працэсе безумоўная, вялікая. Настальгія паэта па Літве — сваёй Айчыне — не памерла. Літва стала Беларуссю, найменне прадмета настальгіі змянілася, але жыве сама настальгія, жыве дух Міцкевіча, і ён як бы прымушае Беларусь быць Беларуссю. Пад ліцвінскія саламяныя стрэхі прагнуў А. Міцкевіч трапіць сваім натхнёным словам. Ліцвінскія саламяныя стрэх няма сёння ў радзімым краі паэта. Пад беларускія стрэхі ён сёння прыходзіць у сваім радзімым краі. Вялікі сын Польшчы ідзе, вяртаецца сёння ў нашу Беларусь, каб стаць вялікім сынам і Беларусі.

Ежы Клячоўскі (Люблін, Польшча)

АДАМ МІЦКЕВІЧ — НАШЧАДАК КУЛЬТУРЫ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ МНОГІХ НАРОДАЎ

I

Трэба спачатку прыгадаць адну рэч, якая, здавалася б, сёння зусім рэальная, але часта на практыцы — раней і сёння — лёгка забываецца. Назва даклада заключае ў сабе менавіта гэтае згадванне, якое вельмі патрэбна для разумення Міцкевіча як чалавека і як творцы. Разумення даследчыкамі рознай спецыялізацыі, а таксама звычайнымі людзьмі, шырокімі масамі насель-

ніцтва краін той часткі Еўропы, з якімі вялікі Адам быў асабліва моцна звязаны. Гісторыя, вопыт Рэчы Паспалітай былі для яго фундаментальнай каштоўнасцю, асновай для фарміравання на новых дэмакратычных прынцыпах адносін у Еўропе паміж краінамі і народамі кантынента. ЮНЕСКО — арганізацыя ААН па пытаннях навукі, адукацыі і культуры, уносячы знамянальную дату 200-годдзя з дня нараджэння Адама Міцкевіча ў спіс найважнейшых дат у культурнай гісторыі чалавецтва для ўвекавечання ва ўсім свеце ў 1998 г. яго памяці, вылучае сёння нашага Вешчуна і Настаўніка як аднаго з патронаў развіцця праграмы цывілізацыі свету XXI ст. Свабода, дэмакратыя, павага годнасці чалавека — асноўныя каштоўнасці гэтай праграмы, актуальнай для ўсіх кантынентаў свету. Яны інтэгральна таксама заключваюцца ў бачанні свету, якому вялікі Адам палка і самааддана служыў да апошніх дзён свайго жыцця.

Даследуючы тэму Рэчы Паспалітай і яе бачанне А. Міцкевічам, мы павінны памятаць пра дыстанцыю, якая аддзяляе нас ад тых часоў, часта вельмі аддаленых ад сённяшніх адносін, часам такіх цяжкіх для зразумення, асабліва для людзей, менш знаёмых з гісторыяй. Сацыяльная саслоўнасць перыяду двухсотгадовай даўнасці, месца шляхты з яе прывілеямі і грамадскай пазіцыяй — гэта, між іншым, з’явы для людзей перыяду закладвання, па крайняй меры, “эгалітарнай дэмакратыі” зусім не бяспрэчныя. Як жа лёгка памыліцца і аднабакова іх інтэрпрэтаваць, не ўлічваючы ўвесь кантэкст. Назва Польшча, якая ўжывалася паўсюдна ў міцкевічаўскія часы як назва Рэчы Паспалітай, таксама павінна быць узятая ў шырокіх рамках шматэтнічнай дзяржавы, што аб’ядноўвала ў Кароне і Вялікім Княстве Літоўскім людзей рознага паходжання. На першы план тут выступае шляхецкі “палітычны народ”, грамадзяне з пэўнымі прававымі і палітычнымі паўнамоцтвамі, члены некалькіх дзесяткаў сеймікаў з далёка сягаючым самакіраваннем, з якіх складалася Рэч Паспалітая.

У другой палове XIX і першых дзесяцігоддзях XX ст. з ранейшай супольнасці Рэчы Паспалітай паўсталі чатыры ці нават пяць народаў з выразна выражаным этнасам: польскі, літоўскі, беларускі, украінскі, а таксама ў значнай ступені яўрэйскі, бо ранейшыя землі Рэчы Паспалітай да іх падзелу з’яўляліся аж да драматычнага перыяду Другой сусветнай вайны месцам вялікай канцэнтрацыі яўрэйскага насельніцтва з моцным сіянісцкім рухам, накіраваным на ўтварэнне ўласнай дзяржавы ў Ізраілі¹. З чатырох

¹ Хачу тут спаслацца на падрыхтаваную да друку “Гісторыю Цэнтральнай і Усходняй Еўропы” пад рэдакцыяй Е.Клачоўскага, якая выйдзе ў свет у 1999 г. адначасова на дзвюх мовах: на французскай у Парыжы ў выдавецтве PUF (збор Nouvelle Cléo), а таксама на польскай у Любліне. Нацыянальны рух у XIX ст. апісваецца там Даніелем Бавау ў параўнальным аспекце на тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай і Марыяй Элізабет Дукро — на тэрыторыі Габсбургскай манархіі.

народаў-нашчадкаў польскі народ быў найбольш прывілеяваны. Гэта зразумела, бо атаясамліванне сябе з былой Рэччу Паспалітай было вельмі моцным, нягледзячы на розную мяшчанска-сялянскую крытыку “панскага мінулага”. Але выразнай таксама была тэндэнцыя да трактавання “новай Польшчы” як адзінага, па сутнасці, нашчадка “першай Рэчы Паспалітай”, яе “паланізацыя” амаль ад пачатку польска-літоўскай уніі ва ўспрыманні і ментальнасці людзей ці ў адукацыйных праграмах. Сёння ўсё лепш і паўней бачым дзяржаву да падзелаў, польска-літоўскую федэрацыю, якая паволі ўмацоўвалася аж да вялікай справы Чатырохгадовага сейма ў 1791 г., які дапоўніў і менавіта ўзмацніў федэратыўны характар так званага саюза “абодвух народаў”. “Ліцвіны”, грамадзяне Вялікага Княства Літоўскага і “каронцы” Каралеўства Польскага вельмі яшчэ доўга, у тым ліку на працягу XIX ст., самі сябе называлі і былі называныя “палякамі” ў сэнсе атаясамлівання сябе з федэратыўнай дзяржавай, якая яшчэ жыла ў іх краіцы, у шматлікіх установах, правах, звычаях, заўважальных на кожным кроку памятных рэчах, помніках, па ўсім грамадска-культурным краявідзе ².

Сучасная гістарыяграфія апошніх дзесяцігоддзяў у сваіх прагрэсіўных, глыбока гуманістычных пачынаннях, накіраваных на ўсебаковае, шматаспектнае бачанне і разуменне людзей, чалавечых грамадстваў і іх культур, вельмі спрыяе новаму ўспрыманню былой Рэчы Паспалітай і яе грамадзян. У цэнтры нашай увагі ў час даследавання сёння знаходзяцца людзі і іх культуры, а не дзяржава, як гэта было раней. Таталітарызмы XX ст. у сваіх самых розных формах праяўлення (фашызм, нацызм, камунізм) выразна абагаўлялі “сваю дзяржаву” як найвышэйшую форму грамадскага жыцця, пры гэтым кампрамітуючы, спадзяёмся, надоўга, усю перспектыву бачання мінулага праз прызму імперскіх дзяржаўных інтарэсаў. Палітычная філасофія Еўрапейскага Саюза сёння кіруецца прынцыпамі дапамогі, блізкімі да антыподу імперска-абсалютысцкай філасофіі, якая набывае ў апошнія стагоддзі ў Еўропе ўсё большае значэнне ³. У той жа час “імперскія” гістарыяграфіі (расійская, пруская і габсбургская) на працягу некалькіх пакаленняў спрабавалі дыскрэдытаваць вобраз Рэчы Паспалітай як фарміравання, па сутнасці, няздольнага да жыцця ⁴. Сёння ў новай гуманістычнай гістарыяграфіі ў цэнтры ўвагі знаходзіцца не моц дзяржавы, а людзі, іх правы, умовы жыцця, культуры ў самым шырокім сэнсе гэтага слова. Параўнальнае бачанне з’яў і цеснае міжнароднае і міжканфесійнае супрацоўніцтва становяцца асноўнай штодзённай практыкай гісторыкаў, робячы іх незалежнымі ад

² Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań, 1988 i асабліва ў раздзеле “O świadomości narodowej Polaków na Litwie i Białorusi w XIX–XX wieku”. S. 191–246, там жа літаратура.

³ Параўн. уводзіны: Millon-Delsol C. Zasada pomocniczości. Kraków, 1995; Subsidiarność / Red. D. Milczarek. Warszawa, 1970.

⁴ Serejski M. H. Europa a rozbiory Polski. Warszawa, 1970.

рознага роду націскаў улад ці меркаванняў, традыцыйна небяспечных для даследчыкаў. У посткамуністычных краінах атрыманне ў спадчыну характэрнага нацыянал-камунізму ў яго розных гістарыяграфічных праяўленнях патрабуе спецыяльнай увагі і сур’ёзнага крытычнага аналізу, неабходнага для аўтэнтычнай мадэрнізацыі нашай дысцыпліны ⁵.

ЮНЕСКО ў апошнія гады сфармулявала праграму фарміравання асноў цывілізацыі свету, адобраную ўсімі яго дзяржавамі. Адным з істотных пунктаў гэтай праграмы з’яўляецца супрацоўніцтва даследчыкаў над новым успрыняццём гісторыі, якое, па магчымасці, не з’яўляецца аднабаковым, і, што самае важнае, не дае аргументаў для напружання ці нават вайны ⁶. У “пабудаванні міру ў чалавечым розуме”, што з’яўляецца асноўнай мэтай ЮНЕСКО, гісторыя павінна іграць асабліваю ролю. У духу супрацоўніцтва вядзецца актыўная праца двухбаковых камісій па падручніках, у тым ліку і па цікавай для нас праблеме, — беларуска-польская, літоўска-польская і ўкраінска-польская камісіі дасягнулі ў апошнія гады надзвычай істотных вынікаў. Але цяпер становіцца больш важным наступны этап, а менавіта рэгіянальнае супрацоўніцтва шэрагу суседніх дзяржаў над агульнай гісторыяй такога шматдзяржаўнага абшару. З гэтай мэтай восенню 1997 г. была склікана пад апекай Генеральнага дырэктара ЮНЕСКО праф. Ф. Маёра, сумесная камісія ЮНЕСКО і Міжнароднага камітэта гістарычных навук (Commision International des Sciences Historiques — CISH) для падтрымкі такога роду супрацоўніцтва ⁷.

Гісторыкі Беларусі, Літвы, Украіны і Польшчы распачалі ў 1990 г. інтэнсіўнае супрацоўніцтва над новым разуменнем гісторыі сваіх краін і агульнай спадчыны Рэчы Паспалітай ⁸. Вынікі аказаліся, дазвольце мне выказаць такое перакананне, важнымі і шматабяцаючымі ў перспектыве; хутка чатыры сінтэтычныя даследаванні будуць крытычна абмеркаваны ў нашай краіне і суседніх дзяржавах. Гэтыя працы мы расцэньваем як частку агульнай працы, прысвечанай усёй Цэнтральнай і Усходняй Еўропе і яе месцу ў гісторыі Еўропы, якое па-ранейшаму з’яўляецца адкрытым і па-рознаму тракта-

⁵ Параўн.: *Historiografia krajów Europy Środkowo-Wschodniej* / Red. J. Kłoczowski, P. Kras. Lublin, 1997 (Polska, Czechosłowacja, Węgry, Rumunia, była Jugosławia, Bułgaria — ze wstępem J. Kłoczowskiego).

⁶ Kłoczowski J. Les historiens et la culture de la paix // *Comité International des Sciences Historiques: Bulletin d’Information* 23. Paris, 1996. P. 151–155 / Выступленне на пленарным пасяджэнні Сусветнага з’езду гісторыкаў у Монрэалі ў 1995 г.

⁷ Пад старшынствам Е.Клачоўскага як асабістага прадстаўніка Генеральнага дырэктара ЮНЕСКО і з удзелам Генеральнага сакратара CISH Ф. Бедарыда.

⁸ Зыходным пунктам стаў памятны з’езд у Рыме ў 1990 г. беларускіх, літоўскіх, польскіх і ўкраінскіх гісторыкаў: *Biélarus, Lithuania, Poland, Ukraine: The Foudantions of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe* / Red. J. Kłoczowski i inni. Lublin; Rzym, 1994. Друкуецца том бюлетэня створанай у выніку рымскай ініцыятывы Федэрацыі інстытутаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы, у якім будзе паказана інтэнсіўнае супрацоўніцтва ў 90-я гг.

ваным⁹. Восенню 1998 г. вынікі супрацоўніцтва будуць прадстаўлены на спецыяльнай сесіі ЮНЕСКО і CISH у Дамбровіцы каля Любліна, гэта стане адпраўным пунктам для наступных сесій, прысвечаных новай праграме на розных кантынентах, а ў перспектыве — сусветнага з’езду CISH у Осла летам 2000 г.

А. Міцкевіч і яго творчасць дасканала ўпісваюцца ў такую сучасную перспектыву даследаванняў. Наша так добра прадуманая канферэнцыя не сумненна зробіць значны ўклад у сусветную гістарыяграфію.

II

Неабходнасць новых даследаванняў і новага ўспрымання Рэчы Паспалітай у еўрапейскай перспектыве XXI ст. становіцца ўсё больш выразнай. У перыяд інтэграцыйных працэсаў на нашым кантыненте федэратыўны вопыт польска-літоўскай дзяржавы, існаванне якой было выключна доўгім і трывалым, заслугоўвае асаблівай памяці і аналізу. Суіснаванне пад уладай агульнай дынастыі Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага ў 1385/6–1569 гг. прывяло да глыбокіх рэформаў, якія падрыхтавалі глебу для заключэння ў 1569 г. Люблінскай уніі як кампрамісу, што здзіўляе сваёй трываласцю. Федэратыўныя прынцыпы яе, нягледзячы на разнастайныя цяжкасці і напружанні, ніколі, па сутнасці, не падвяргаліся сумненню знутры¹⁰. Вялікі рэфарматарскі сейм у 1791 г. яшчэ больш яе ўмацаваў насуперак моцным цэнтралізацыйным тэндэнцыям, такой моцнай у Княстве была свядомасць сваёй своеасаблівасці пры адначасовым такім жа моцным усведамленні сваёй еднасці з Каронай¹¹. Найбольшы крызіс у гісторыі федэрацыі звязваецца з няўдачай у XVII ст. яе ператварэння ў федэрацыю “трох палітычных народаў”, а менавіта стварэння, побач з Каронай і Вялікім Княствам Літоўскім, Вялікага Рускага Княства з цэнтрам у Кіеве (Украіна)¹².

У Вялікім Княстве Літоўскім інтэграцыя палітычнай эліты літоўскага і рускага (беларускага) этнічнага паходжання была важнай з’явай, працяглай і зусім нялёгкай, але сваімі вынікамі, як аб гэтым сведчыць многае, вынікавай; у XVI ст. мы можам гаварыць ужо з усёй адказнасцю аб поўнай інтэграцыі і дзяржаўнай свядомасці “палітычнага народа” Вялікага Княства. Добрым экзаменам для гэтай інтэграцыі стала працяглая вайна з Расіяй і захоп краіны, пачынаючы з 1655 г., якія выклікаў вялікае супрацьстаянне і

⁹ Kłoczowski J. Europa Środkowo-Wschodnia w historiografii krajów regionu. Lublin, 1993 (рог ж самае ў англійскай і французскай версіях).

¹⁰ Unia Lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej (XVI–XX wiek) / Pod red. J. Kłoczowskiego i P. Krasa. Lublin, 1999.

¹¹ Bardach J. Konstytucja 3 Maja a Unia polsko-litewska // Przegląd Historyczny. 1991. Z. 4. Unia Lubelska.

¹² Unia Lubelska (шэраг тэкстаў); Sulima-Kamiński A. Republic vs Autocracy Poland-Lithuania and Russia. Cambridge Mass., 1993 (па праблеме Русі-Украіны на працягу XVII ст.).

абарону Вялікага Княства не толькі з боку шляхты, але і шырокіх народных мас (мяшчан, сялян). Адрознасць лёсаў Беларусі і Украіны таго перыяду праяўляецца выразна.

Еўрапейскай картай Рэчы Паспалітай з'яўляецца сіла і значэнне грамадзянскай супольнасці, арыгінальнасць — гэта проста неабходна падкрэсліць — шляхецкай эгалітарнай дэмакратыі з яе ладам, правамі чалавека, самакіраваннем і г. д. Шляхта надзвычай рознага паходжання, рознай рэлігіі, мовы, сацыяльнага становішча нарадзіла вялікае грамадства — каля мільёна людзей разам з сем'ямі, дыферэнцыяванае, але адначасова незвычайна моцна інтэграванае вакол каштоўнасцей, з якімі кожны член грамадства цалкам сябе атаясамліваў¹³. Мы маем тут справу з выключна цікавым, не толькі ў маштабе Еўропы, раздзелам гісторыі свабоды і дэмакратыі, якія абапіраюцца на правы асобы. Моцныя і слабыя бакі гэтага раздзелу варта занава ўспомніць і разгледзець у шырокай параўнальнай перспектыве, у перспектыве грамадскай гісторыі Еўропы, якая па-ранейшаму з'яўляецца сур'ёзным пастулатам і праграмай даследаванняў. Зразумела, што поўнае даследаванне Рэчы Паспалітай павінна ахапіць усе слаі грамадства, улічваючы асабліва занябаныя аспекты ў галіне даследаванняў апошніх дзесяцігоддзяў, як, напрыклад, самакіраванне ў гарадскіх і сельскіх супольнасцях, што мелі свае правы, яўрэйскія супольнасці і г. д.

Адным з першых вялікіх крокаў шляхецкага грамадства Рэчы Паспалітай — дзяржавы, якая ўзнікла ў 1569 г., стала прыняцце канстытуцыі аб рэлігійнай свабодзе ў 1573 г., якую падтрымалі амаль усе сеймікі велізарнай тады Рэчы Паспалітай. У гэтай падтрымцы з боку грамадства, якая адначасова сведчыла пра вялікую палітычную сталасць “палітычнага народа” на стадыі фарміравання, заключаецца таксама выключнасць такой з'явы, як талерантнасць XVI ст. у маштабе ўсяго хрысціянства розных веравызнанняў!¹⁴

Коротка неабходна нагадаць пра яшчэ адну перспектыву параўнальных даследаванняў, цесна звязаных са шляхтай Рэчы Паспалітай. Гаворка ідзе пра феномен шляхты ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе і яго значэнне ў такіх краінах, як Венгрыя, Чэхія да пачатку XVII ст., але таксама крыху ў іншым маштабе — Інфлянты, Малдавія ці, напрыклад, казацкія старэйшыны з другой паловы XVII ст., мэты якіх надзвычай выразна скіраваны на стварэнне праслойкі паводле ўзору Рэчы Паспалітай. Украінскі гісторык

¹³ Сціслы ўступ: Kłoczowski J. Les traditions de citoyenneté en Pologne et dans la République polono-lituanienne // Histoire des idées politiques de l'Europe Centrale / Red. C. Delsol i M. Masłowski. Paris, 1998. S. 229–237; Bardach J., Sydruk W. Społeczeństwo polskie i jego reprezentacja 1493–1993. Warszawa, 1995.

¹⁴ Salmonowicz S. Konfederacja Warszawska 1573. Warszawa, 1985; Korolko M., Tazbir J. Konfederacja Warszawska 1573 roku, wielka karta polskiej tolerancji. Warszawa, 1980.

О. Субтэльны вылучыў гіпотэзу, якая заслугоўвае сур'ёзнай дыскусіі, пра параженне ўсёй гэтай шляхты перш за ўсё ў працяглых войнах на пачатку XVIII ст. Было гэта ў яго разуменні параженне пэўнай грамадскай мадэлі, характэрнай для Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, у яе канфрантацыі з абсалютысцкімі сістэмамі суседзяў¹⁵.

III

А. Міцкевіч нарадзіўся ўжо пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, вобраз якой вельмі моцна ўтрымліваўся не толькі ў памяці насельніцтва, але і многіх установах, правах, ва ўсім грамадска-культурным краявідзе краіны. Вялікае Княства Літоўскае аж да 20-х гг. XIX ст. знаходзілася ў лепшай сітуацыі ў параўнанні з землямі, акупаванымі Прусіяй ці Аўстрыяй. На малой радзіме паэта, у Навагрудку, гэта было відавочным, а пазней у Вільні, Адам апынуўся ў найбольш жыватворным у тыя гады польскім інтэлектуальна-універсітэцкім асяроддзі. Зварот да краіны дзяцінства і юнацтва будзе на працягу ўсёй творчасці Міцкевіча нязвыкла актыўным. Была гэта несумненна Літва — у маштабе Вялікага Княства — частка вялікай дзяржаўнай федэрацыі Польшчы; не было ніякіх супярэчнасцей у такім адначасовым называнні сябе літвінам і палякам. Заўважаў і з вялікай сімпатыяй успрымаў супольнасць насельніцтва Вялікага Княства “люд”, які размаўляў таксама “па-руску”, ці “па-літоўску”. Неяк параўноўваючы ў сваіх лекцыях у Парыжы тры “дыялекты” рускай мовы, на першае месца і вельмі рашуча Міцкевіч паставіў менавіта мову, якая выкарыстоўвалася ў Вялікім Княстве. “Заходні, — гаварыў ён, — самы багаты, самы чысты, быў некалі мовай двара і канцэлярыі вялікіх князёў Літвы, быў выдатна распрацаваны...”¹⁶. Ён здолеў усведаміць сябе славянінам, а агульнаславянскія культурныя сувязі былі яму асабліва блізкія.

Паэт меў грунтоўную інтэлектуальную падрыхтоўку, у тым ліку заходнюю, можна сказаць, лацінскую, і ўсё гэта ў дасканалым гуманітарна-універсітэцкім афармленні на найлепшым еўрапейскім узроўні. Міцкевіч — сапраўдны еўрапеец. Пакінуўшы родную краіну, ён выдатна ўпісаўся ў асяроддзе як заходніх інтэлектуалаў, так і расійскіх, дарэчы, у той час надзвычай “заходніх” пры ўсіх выразных адрозненнях паміж прыхільнікамі Захаду і расійскай своеасабліваасці.

Пасля паражэння паўстання 1830–1831 гг. Міцкевіч апынуўся ў эміграцыі, сярод эліты Рэчы Паспалітай, якая знайшла канчатковы прытулак

¹⁵ Subtelny O. Domination of Eastern Europe Native Nobilities and foreign Absolutism 1500–1715. Kingston; Montreal, 1986.

¹⁶ Пра выданне парыжскіх лекцый на французскай мове і польскіх перакладах гл.: Walicki A. Literatura słowiańska // Literatura polska: Przewodnik Encyklopedyczny. Warszawa, 1986. Т. 1. S. 589–590; Mickiewicz A. Dzieła proza / Wydał T. Pini. Nowogródek, 1933 Т. 4–5; Mickiewicz A. Literatura słowiańska // Mickiewicz A. Dzieła / Wyd. narodowe. Warszawa, 1952–1953. Т. 8–11. Цыт. па выд.: Mickiewicz A. Dzieła proza. Т. 4. S. 220.

пераважна ў Францыі. Парыж надоўга стаў палітычным і культурным цэнтрам Польшчы, а справа “вялікай эміграцыі”, як яе пазней называлі, павінна была потым выконваць нечувана важную ролю ў жыцці і культуры палякаў, а ўскосна і ў гісторыі паволі ўзнікаючых ва ўлонні Рэчы Паспалітай нацыянальных культур¹⁷.

Паўстанне 1830–1831 гг. канчаткова перакрэсліла надзею, якая раней, здавалася, была даволі рэальнай, — на адбудову Рэчы Паспалітай разам з Расіяй. Пры ўсіх падзелах ва ўлонні “вялікай эміграцыі” генеральная лінія інтэлектуальных падыходаў і творчасці выразна выдзялялася. Падзяляў яе таксама Міцкевіч. Гэта была крытыка сучаснай сітуацыі з дамінаваннем “Святога саюза” дзяржаў у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе, асабліва вострая ў адносінах да царскай Расіі, а затым настальгія і ідэалізацыя нацыянальнага мінулага Рэчы Паспалітай, якая нярэдка сягала далёка ў мінулае, у праславянскі перыяд, які, як правіла, высока ацэньваўся. Адначасова надзвычай важным было бачанне будучага, у прынцыпе аптымістычнае, якое звязвала перамогу Польшчы з перамогай свабоды ў Еўропе і пабудовы новага еўрапейскага ладу на руінах дэспатычных рэжымаў. Славуць паэты і філосафы стваралі ў час палкіх спрэчак тэорыі-утопіі, нацыянальныя міфы, якія давалі надзею і падтрымлівалі калісьці “польскі народ”, што ўвесь час успрымаўся як “народ Рэчы Паспалітай” — аж да ўзроўню “Хрыста народаў”, які церпіць дзеля свайго збавення і збавення ўсіх людзей.

1832–1834 гг. сталі, як вядома, кульмінацыйным момантам у паэтычнай творчасці Міцкевіча, даючы яму званне нацыянальнага Вещчуна, а адначасова ў значнай ступені і Вещчуна ідэі свабоды ў Еўропе¹⁸. “Кнігі польскага народа” і “Кнігі польскага пілігрымства”, хутка перакладзеныя на шматлікія мовы, прынеслі яму славу апостала свабоды. Прызначэннем Польшчы, пад якой будзем разумець Рэч Паспалітую, з’яўляецца захаванне веры і свабоды для ўсіх людзей. III частка “Дзядоў” абагульняе ў нейкай ступені віленскі вопыт, удзельнікам якога быў Міцкевіч, як прыклад злачыннага дэспатызму і з’яўляецца адначасова відам маніфеста барацьбы свабоды з дэспатызмам. “Пан Тадэвуш”, які мае зусім іншы характар, паволі таксама становіцца нацыянальнай паэмай выключнага ўзроўню не толькі для будучых пакаленняў палякаў. Добра акрэсліў гэтую выключнасць Станіслаў Ворцаль, яшчэ прадстаўнік пакалення “вялікай эміграцыі”, яе крайне левага крыла: гэта “надмагільны камень, пакладзены рукой генія на

¹⁷ Кароткія ўводзіны ў праблематыку польскай думкі ў першай палове XIX ст. у кн.: Jedlicki J. Narodowość a cywilizacja // Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej / Red. J. Kłoczowski. Lublin, 1990. T. 2. S. 7–34; Walicki A. Uniwersalizm i narodowość w polskiej myśli filozoficznej i koncepcjach mesjanistycznych epoki Romantyzmu (po roku 1831). S. 35–60.

¹⁸ Пра асобныя творы параўн. уступную інфармацыю ў кн.: Literatura polska: Przewodnik Encyklopedyczny. Warszawa, 1985–1986. T. 1–2.

нашу старую Польшчу”. Але ў той жа час гучанне паэмы з’яўляецца аптымістычным, выказвае веру ў атрыманне незалежнасці і падтрымку сялян як паўнапраўных грамадзян новай Польшчы.

IV

За гісторыю Польшчы — Рэчы Паспалітай — Міцкевіч узяўся з усёй самаадданасцю ў пазнейшы перыяд свайго выгнання. Лекцыі па славянскай літаратуры ў Калеж дэ Франс у 1840–1844 гг. складаюць тут аснову. Іх аўтар часта выходзіць за межы параўнання саміх літаратур, выкладае свой погляд на гісторыю і культуру славянскіх краін з Польшчай і Расіяй на чале.

У цікавай для нас галіне трэба было б засяродзіцца на тым бачанні польска-літоўскай Рэчы Паспалітай, якой Міцкевіч быў непасрэдным нашчадкам. Зыходным пунктам была тут, вядома ж, польска-літоўская унія. “Гэтая з’ява была найважнейшай, станоўчай у гісторыі поўначы...” — кажаў А. Міцкевіч, асабліва падкрэсліваючы ролю Ягелонаў у давядзенні справы да канца. “На працягу ўсяго панавання Ягелонаў пастаянныя іх намаганні, скіраваныя на дасягненне сваёй мэты, здолелі нарэшце спалучыць два народы. Здаецца, гэта адзіны ў гісторыі прыклад абсалютнага зліцця двух плямёнаў без праліцця адзінай кроплі крыві...” Такім чынам, — падкрэсліваў ён, — “славянская унія, — так характэрна яе ён акрэсліваў! — існуе да сённяшняга дня”¹⁹.

Ідэалізаваны вобраз Польшчы — Рэчы Паспалітай — у перыяд яе росквіту, у XVI–XVII стст., які малое Міцкевіч, з’яўляецца, з аднаго боку, выражэннем глыбокай прывязанасці, настальгіі, з другога — указаннем асноўных каштоўнасцей, да якіх павінна звяртацца будучае грамадства. Менавіта таму традыцыі і вопыт Рэчы Паспалітай з’яўляюцца для яго такімі важнымі. Для выяўлення вобраза ён асабліва акцэнтуюе ўвагу на адрознення паміж расійскімі і польскімі традыцыямі. Расія — гэта волат, які вырас з Вялікага Княства Маскоўскага. “Сродкі, мэты, планы, сіла гэтай магутнасці — усё гэта сабрана ў духу вялікіх людзей, што заступаюць на трон гэтай дзяржавы, якую мы назвалі фінска-рускай... Дух пануючага ўладыкі — ва ўсім. У духу яго пружына і мэта ўсіх пачынанняў. Усе яму служаць. Служба — гэта дэвіз Расіі. Хто не на царскай службе, той лічыцца нявольнікам, ён нішто ў дзяржаве”²⁰.

Польшча з’яўляецца абсалютнай супрацьлегласцю такой сітуацыі. Там рашаюць не вялікія адзінкі, а супольнасць грамадзян. “Ядром Польскай дзяржавы з’яўляецца з’езд, сход, сеймікі. Уся гісторыя Польшчы складаецца з пастаноў разнастайных з’ездаў... Для ўсёй Рэчы Паспалітай... ма-

¹⁹ Пра ягелонскі перыяд лекцыя 14–26 сакавіка 1841 г. Гл.: Mickiewicz A. Dzieła prozą. T. 4. S. 98 i nast.

²⁰ Тамсама. Т. 5. С. 103.

ральным вогнішчам з'яўляецца вялікі ўсеагульны з'езд, або сейм..."²¹. Але сейм гэты не мае правоў і не кіруе дзяржавай, чым і адрозніваецца ад іншых сходаў такога тыпу. Збіраецца толькі, — падкрэслівае паэт, — каб вырашыць якую-небудзь праблему і выказаць меркаванне аб яе слушнасці".

Самым важным у краіне з'яўляецца пазіцыя саміх грамадзян, вольных людзей, якія добраахвотна і з поўным перакананнем ў мэтазгоднасці справы бяруцца за яе рэалізацыю. Само паняцце грамадзянства, грамадзянскіх правоў як асаблівай каштоўнасці мае тут асноўнае значэнне. "Паводле польскіх паняццяў, — цытуе Міцкевіча, — асоба, уваходзячы ў якасці неаддзельнай часткі ў склад палітычнай супольнасці, не губляе сваіх элементарных правоў, яна можа заўсёды выйсці з гэтай супольнасці. Такая свабода сягае самай далёкай мэты. У час розных палітычных меркаванняў адзінка можа адмовіцца ад асабістай свабоды, але мае таксама права патрабаваць гэтай вольнасці для сябе. Гэта вядзе за сабой пастаяннае ахвяраванне свабодай, падобнае да таго ахвяравання, якога патрабуе рэлігія ад сумлення чалавека. Грамадзянін падпарадкоўваецца грамадству не таму, што ён быў унесены ў яго спісы сваімі продкамі, а таму, што ён сам гэтак грамадства ўспрымае як самае справядлівае, самае прыгожае і самае лепшае. Асоба захоўвае права не толькі пакінуць гэтак грамадства, але нават затрымаць яго ў руху, калі бачыць, што яно саступае на памылковы шлях і не выконвае сваёй місіі"²².

Гэтая доўгая цытата дазваляе лепш зразумець думку Міцкевіча, вагу свабоды, якая сягае "да самай далёкай мяжы". Нідзе ў свеце, — сцвярджае ён з перакананнем, — не было аналагічнага прыкладу забеспячэння такой свабоды асобы". Бо яе грамадзяне добраахвотна ішлі на вайну, плацілі падаткі, нават выносілі прысуды. Публічная, грамадзянская думка іграла тут велізарную, рашаючую ролю, як і рэлігійная санкцыя, без якой "нельга зразумець польскую гісторыю". Установы Рэчы Паспалітай ў такім разуменні мелі, перш за ўсё, адукацыйныя мэты; "іх мэтай было развіваць чалавечы дух, пастаянна яго падтрымліваць на ўздыме, прымушаць яго з кожным разам усё вастрэй адчуваць сваю годнасць, усё лепш зразумець свае абавязкі"²³. Разумныя грамадзяне ўмелі прымаць самыя разнастайныя рашэнні, якія служылі агульнай карысці. Напрыклад, сейм, які аднойчы прызнаваў вета, іншы раз ператвараўся ў канфедэрацыйны сейм, дзе ў час тайнага га-

²¹ Ідэал Рэчы Паспалітай — Польшчы прадставіў Міцкевіч у лекцыі 25–27 чэрвеня 1843 г. Тамсама. Т. 5. С. 102 і наст. Mickiewicz A. Dzieła. Т. 11. S. 184–197.

²² Лекцыя 5 ад 7 студзеня 1842 г. Гл.: Mickiewicz A. Dzieła proza. Т. 4. S. 208; Mickiewicz A. Dzieła. Т. 10. S. 63–64.

²³ Усе цытаты ў дадзеным абзацы ўзяты з лекцыі, прачытанай 27 чэрвеня 1843 г. Гл.: Mickiewicz A. Dzieła proza. Т. 5. S. 105.

ласавання вырашала большасць галасоў. А ў перыяд безуладдзя ўмелі нават увесці дыктатуру, паколькі адсутнічаў кароль, які “быў гарантыяй свабоды”²⁴.

Міцкевіч разумеў, што стварае ідэалізаваны вобраз Рэчы Паспалітай. “Мы намалявалі тут, — гаварыў ён з кафедры Калеж дэ Франс, — ідэал стану Польшчы, але яму было далёка да таго, каб Польшча яго рэалізавала”. Драматызм яе ў тым, што яна была адзінокай, бо іншыя краіны, уся Еўропа выбралі іншы шлях. “Уся Еўропа, — сцвярджаў ён з горыччу, — ідучы ў матэрыялізм, схаластыку, фармалізм, метафізіку, не магла зразумець такога жыцця, прысутнага паўсюдна, выступаючага па-рознаму, і абвясціла яго хаосам; Еўропа выступіла супраць Польшчы...”²⁵

Вельмі крытычна глядзіць Міцкевіч як даследчык свабоды амаль на ўсю эвалюцыю Еўропы XVIII ст. Яго крытыка ахоплівае і ўсю дзейнасць Пятра Вялікага, і Французскую рэвалюцыю, і Канстытуцыю 3 Мая ў Рэчы Паспалітай. Расія з Пятром на чале канчаткова адступае ад былога “славянскага духу”, які цаніў чалавека і яго свабоду, умацоўвае рэжым прымусу, бюракратыі, паліцэйскіх даносаў²⁶. У Рэчы Паспалітай перамагла “спакуса ўжывання”; “польская шляхта, якая пераўтварыла Польшчу ў час панавання Саксонцаў... у паўсюдны і бесперапынны кірмаш, аддалася весялосці і самым аптымістычным спадзяванням, якія не мелі пад сабой падставы... Шляхта сама, замыкаючыся ў Рэчы Паспалітай, хацела забараніць уступленне ў яе ўсім, хто не меў шляхецкіх кляйнастаў, мела намер застацца кастай і тым самым паклала канец свайму існаванню”²⁷.

Памылкай Вялікага сейма 1788–1792 гг., — на думку Міцкевіча, — заключалася ў парушэнні “фундаментальных правоў Рэчы Паспалітай”, такіх, напрыклад, як выбар караля ці *liberum veto*, якія, будзем памятаць, з’яўляліся ў “ідэале Польшчы” асноўнай каштоўнасцю. Толькі адно палажэнне у Канстытуцыі 3 Мая 1791 г. паходзіла з уласных традыцый, а іменна “думка прывядзення да роўнасці ўсіх членаў Рэчы Паспалітай... Згодна з дакладным падлікам, за пяцьдзсят гадоў усе палякі сталі б шляхтай, г. зн. усе члены Рэчы Паспалітай мелі б аднолькавыя правы і прывілегіі”²⁸.

²⁴ Mickiewicz A. Dzieła proza. T. 4. S. 105.

²⁵ Тамсама.

²⁶ Ацэнка Пятра I і яго перыяду кіравання дадзена ў лекцыі 7 ад 18 студзеня 1842 г. Гл.: Тамсама С. 213 і наст. Распачатая яшчэ ў сярэдзіне XVII ст., на думку Міцкевіча, тайнае следства і тайная канцылярыя, пашыраныя Пятром I і тайнай паліцыяй, мелі драматычныя наступствы для насельніцтва; з часам тайныя расследаванні поўнаасцю вышеснілі адкрытыя працэсы і незалежныя суды. “Такім чынам, славянскія звычаі і ўяўленні знікалі ўсё ў большай ступені”.

²⁷ Гл.: Mickiewicz A. Dzieła proza. T. 5. S. 106.

²⁸ Ацэнка польскіх рэформ і Вялікага сейма дадзена ў лекцыі 17 ад 15 сакавіка 1842 г. Гл.: Тамсама. Т. 4. С. 253–254.

Ідэалізацыя Рэчы Паспалітай, яе залатога веку ў А. Міцкевіча зусім не насіла характару кансерватыўнай утопіі, уласцівай таму перыяду, напрыклад, расійскім славянафілам. Падобна і ідэалізацыя старажытных славян, іх свабодных грамадаў, “чалавечнасці”, якая была агульнай як для нашага паэта, так і гісторыкаў і славянафілаў іншых краін, мела ў Міцкевіча іншае канчатковае гучанне. Бо ў яго вельмі ж ужо моцным быў элемент надзеі на лепшае заўтра, так заўважальны ў творчасці, як і ў чарговых акцыях, рэалізаваных ім да апошніх дзён жыцця з самым вялікім перакананнем і прысвячэннем сябе справе. Гэта была, як і ў многіх іншых людзей “вялікай эміграцыі”, хутчэй утопія тысячагоддзя, характэрная для хіліястаў-міленарыстаў, якія верылі ў новую эпоху “царавання Хрыста” на свеце²⁹. Вялікая дарога Рэчы Паспалітай павінна была тут стаць новай дарогай для Еўропы і свету, напоўненых дэмакратыяй, свабодай, братэрствам, мірам.

Але тут павінен з’явіцца, і гэта мой асноўны тэзіс, “новы дух”, які прыдасць рашаючы імпульс для стварэння “новага свету”. Тут Міцкевіч да канца верыць у славян, бо гэта ж “рэлігійны, просты, добры і моцны... род”. Брацтва славян і ліквідацыя старых спрэчак тут проста неабходныя. “Трэба, каб у тым духу чэхі, палякі і рускія пабачылі, што з’яўляюцца братамі”³⁰. Калыскай новага духу — адносна гэтага Міцкевіч не сумняваецца — будзе, аднак, Рэч Паспалітая.

“Гэтая калыска не можа быць дзе-небудзь у іншым месцы, — заяўляе ён ў канцы трэцяга года сваіх лекцый, — чым сярод людзей [вядома ж, Рэчы Паспалітай. — *Е. К.*], якія сярод славянскіх народаў цяперлі найбольш, найбліжэй да Еўропы знаходзіліся, найбольш у Еўропы запазычвалі і найбольш Еўропе служылі. У кожным з гэтых момантаў першыньство належыць польскаму народу. На такі прывілей ён заслужыў не дзякуючы сваім гераічным учынкам, а доўгімі і страшнымі пакутамі [...] Мінулі [...] часы, калі народы казалі: кожны ў сябе, кожны для сябе. Ад чаго ж залежаў бы прагрэс народаў, калі б яны не імкнуліся да збудавання рэлігійнага, палітычнага і сацыяльнага адзінства ?..”³¹

Міцкевіч верыў, што яго родны край, Рэч Паспалітая, магчыма, і ўвесь свет, чакаюць з тугой “новага свету”, лепшага, больш падобнага да таго, які апісваў у вобразе былой Рэчы Паспалітай. Ён верыў, відаць, у новага Напалеона, які прынясе свабоду: перажыванні маладога Адася з Навагрудка ў тую памятную вясну 1812 г., здаецца, паўплывалі на ўсё пазнейшае жыццё. Ён верыў у Францыю, як і ў людзей сваёй радзімы, што “пазбіралі

²⁹ Walicki A. *Filozofia a mesjanizm*. Warszawa, 1970 (пра месіянізм Міцкевіча ў шырокім кантэксце польскай думкі, а таксама рускага славяназнаўства).

³⁰ Лекцыя ад 27 чэрвеня 1843 г. Гл.: Mickiewicz A. *Dziela proza*. T. 5. S. 107.

³¹ Тамсама.

кашкеты грэнадзёраў Вялікай арміі, параскіданыя ад Беразіны да Нёмана” і чакаюць таямнічай падзеі. “Некалькі гадоў таму назад, — гаварыў ён з кафедры, — насельніцтва ўсёй ваколіцы [...] прызналася пад прысягай [...] расійскаму чыноўніку [...], што некалькі разоў бачылі пры месячным святле ў тумане, як з захаду на поўнач рухаюцца над зямлёй французскія і польскія войскі...”³²

VII

Чытаючы сёння Міцкевіча ў святле нашага пазнейшага вопыту, найперш варварскага XX ст., якое асаблівым чынам закрунула цэласнасць зямель былой Рэчы Паспалітай, мы знаходзім у ім, можа, найперш веру ў свабоднага чалавека, грамадзяніна, што з’яўляецца фундаментам нейкага грамадскага парадку, і веру ў братэрства вольных людзей як аснову міжнароднага парадку. Актуальнасць творчасці нашага вялікага земляка, суайчынніка народаў, якія ўсведамляюць сваю прыналежнасць да культурнай спадчыны Рэчы Паспалітай, з’яўляецца тут у некаторых фармулёўках проста здзіўляючай. Тут мы знаходзімся дакладна на антыподах варварскага таталітарызму XX ст., які глыбей, чым мы меркавалі, застаўся ў некаторых галовах і сэрцах жыхароў посткамуністычных дзяржаў. Зварот да асноў міцкевічаўскай думкі і жаданне іх зразумець можа быць у такой сітуацыі асабліва карысным для людзей, якія стаяць на парозе XXI ст.

Пераклад з польскай мовы Ганны Цішук

Александр Липатов (Москва)

МИЦКЕВИЧ И ПУШКИН ОБРАЗ НА ФОНЕ ИСТОРИОГРАФИИ И ИСТОРИОСОФИИ

Отсутствие националистической ненависти, национальной мании величия и великодержавной претенциозности в творчестве Мицкевича (как, впрочем, и других видных польских романтиков), будучи феноменальным в сопоставлении не только с литературой и историографией соседней России, в то же время не является чем-то сугубо индивидуальным и уникальным в контексте самой польской современности.

³² Mickiewicz A. Dzieła prozą. T. 5. S. 167. Гэта адна з апошніх лекцый Міцкевіча ў Калеж дэ Франс 28 мая 1844 г.

На тэму месца Напалеона ў бачанні Міцкевіча гл. заўвагі А.Валіцкага ў яго кн. “Філасофія і месіянізм” (С. 275 і наст.). Паводле Валіцкага, лекцыі Міцкевіча былі поклічам “вялікага харызматычнага правадыра — адначасова ваеннага і палітычнага, які стаў бы на чале французў, славян і павёў бы іх на вялікі крыжовы паход супраць “людзей мінулага” (Тамсама. С. 285). Яго Напалеон — гэта “своеасаблівы сінтэз польскай свабоды і рускага аднаўладдзя”; у гэтым дачыненні абодва народы, якія дзейнічаюць адзін супраць другога, “могуць сысціся”.

В век сражений за национальную независимость и непрекращающегося духовного сопротивления чужим и чуждым порядкам после каждого военного разгрома, сопровождающегося погромом национальной культуры, общественной жизни, образования, — программы буквально всех политических организаций, не говоря уже о философских учениях польских мыслителей, были лишены каких-либо акцентов злобы по отношению к народам государств-поработителей¹.

Этот собственно национальный феномен как польской политической культуры, так и — шире — самой польскости перестает выглядеть неким парадоксом, если рассматривать его не только синхронно — в контексте кровавой и драматичной современности поляков без Польши в XIX в., но и осознать диахронно — в свете предшествующей истории.

Многонациональность и многоконфессиональность независимой Речи Посполитой в условиях почти четырехвековой шляхетской демократии сформировали специфический менталитет гражданского общества в рамках одного сословия, равно как и связанный с этим характер единой в своей разноэтничности политической нации. Бывшая во времена средневековья прибежищем для гонимых на Западе евреев и пристанищем для избыточного народонаселения германского мира, Речь Посполитая эпохи Возрождения становится убежищем для всех гонимых у себя на родине представителей расколотившегося христианства и политических эмигрантов (среди тех, кто обрел приют в Польше, — знаменитые фигуры итальянского гуманиста Ф. Бонаккорси, вошедшего в конфликт с папой римским, и русского князя А. Курбского, который посмел противопоставиться тирании Ивана Грозного, — символизируют массовое явление).

Система шляхетской демократии в XVI в. сделала невозможным то, что на охваченном религиозными войнами Западе воплощает Варфоломеевская ночь. В следующем столетии, когда победила контрреформация, Польша, несмотря на все внутренние конфликты (крупнейшим из которых было восстание Хмельницкого), сохранила облик “государства без костров”². В XVIII в. эта национальная традиция обрела развитие в духе социально-

¹ Сфера общественной памяти и связанных с ней культурно-бытовых стереотипов являют собой особый аспект. Будучи явлениями массового сознания и проявлениями массовой культуры, они нуждаются в особом рассмотрении и в силу своей специфики предполагают иную, нежели сфера высокой культуры, методику и иной исследовательский подход. См.: Memory: History, Culture and the Mind. Oxford, 1989; Middleton D., Edwards D. Collective Remembering. London; Newbury Park; New Delhi, 1990; Fentress J., Wickham C. Social Memory. Oxford, 1992; Baczek B. Wyobrażenia społeczne: Szkice o nadziei i pamięci zbiorowej. Warszawa, 1994; Szacka B. O pamięci społecznej // Znak. 1995. Nr 480 (5); Pamięć zbiorowa w procesie integracji Europy / Pod red. Józefa Łaptosa. Kraków, 1996.

² См.: Tazbir J. Państwo bez stosów: Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI i XVII wieku. Warszawa, 1967; он же: Reformacja – Kontreformacja – tolerancja. Wrocław, 1996.

философских и правовых идей эпохи Просвещения³, а во времена романтизма оказалась в центре внимания польских мыслителей, политиков и писателей⁴. Отсюда вполне закономерны и естественны лозунги “За вашу и нашу свободу” в период польского восстания 1830 г., равно как и символы Польши (Белый орел), Литвы (Погоня — скачущий рыцарь) и Руси (Михаил Архангел) на знаменах поляков, восставших в 1863 г. В литературе же история, культура и свободолюбие этих трех этносов Речи Посполитой нашли свое отражение в украинской и литовской школах польского романтизма. Вот почему расцвету национально-государственного мышления в Европе эпохи романтизма (у нас крупнейшие его представители — Карамзин в историографии, Пушкин в литературе) сопутствовало столь специфичное для Польши осознание нации как разноэтничной по своим корням общности, скрепленной совместной исторической традицией и историософской идеей, которые проявляются в федеративных началах государственно-объединения и олицетворяются в демократических принципах государственного управления. Относительно новым в этой концепции было распространение понятия нации (*naród*) на все сословия (тенденция, впервые проявившаяся в польской общественной мысли в эпоху Возрождения и явно обозначившаяся — также и в политической практике — в эпоху Просвещения).

Надэтническое (историко-политическое по своей сути) понимание нации и ее социологическая реинтерпретация были следствием историографического мышления, которое в свою очередь было производным всеохватывающего — в категориях всемирности — историософского осознания локального (национального) как составной универсального (общечеловеческого).

Для разных этно-культурных слагаемых Европы этот процесс самопознания был общим, но — в силу местных особенностей — не синхронным.

В период зрелости эпохи Просвещения крупнейшие национальные писатели Польши и России — сперва Нарушевич, потом Карамзин, а затем, во времена романтизма, Мицкевич и Пушкин — обращаются к истории. Не только художественно и не просто художественно, но и внелитературно — планомерно, систематически и, как следствие, профессионально.

Осознание их личностных особенностей, специфики мироощущения, характера мышления и жизненных обстоятельств показывает, что это не случайное совпадение. Писатели по призванию становились историками-профессионалами по внутреннему побуждению: их художественному даро-

³ См.: Липатов А. В. Литература в кругу шляхетской демократии: (Позднее Барокко, Просвещение, Предромантизм). М., 1993.

⁴ См.: Walicki A. Między filozofią, religią i polityką: Studia o myśli epoki romantyzmu. Warszawa, 1983.

ванию становилось тесно в литературно-эстетических рамках словесности. Чистое искусство (в том объеме этого понятия, которое сформировалось на Западе, а следовательно и в Польше во времена Ренессанса, и постепенно входило в литературную культуру России на этапе позднего Просвещения)⁵ ощущалось недостаточным как для понимания национальной современности человеком пера, который осознавал себя гражданином отечества, так и для самопонимания себя как национального художника. Обозрение же самой национальной современности этих личностей, осознание ее в категориях “времени большой длительности”⁶ приводит к выводу, что это “перевоплощение” писателей в историков — универсальная (наднациональная) закономерность.

В переходную полосу “времени большой длительности”, в переломную пору коренных изменений в судьбах государственности и в ее системе, в сферах национального бытия, наконец, в самом стиле и образе жизни историческая наука призвана была упорядочить реальность — прошлую и настоящую, — связав их воедино, объясняя одно через другое. Это в свою очередь должно было способствовать осознанию пути, пройденного народом, прояснению роли государственного института и типа правления в народной жизни, что в конечном итоге должно было привести к пониманию своего народа как особой (на фоне других), специфической общности, а самого себя как особой личности в системе общих — наиндивидуальных связей с окружением. Суть всего этого — национальная идея — обнаруживалась именно в перспективе истории.

Типологическое для России и Польши подобие временной ситуации стимулировало подобные в своей мотивации, но порой аксиологически разнонаправленные разработки. Это обуславливалось не только и не столько особенностями национальной истории, сколько истории общеевропейской, внутренне дифференцированной на латинский (куда входила Польша) и византийский (куда входила Россия) круги культуры — во-первых, а во-вторых, существеннейшими различиями в национально-политической ситуации. Происходит своего рода смена ролей: Россия стремительно превращается в великую европейскую державу, а параллельно некогда могущественная шляхетская республика, теперь постоянно унижаемая, постепенно к концу XVIII в. стирается с политической карты Европы соседними абсолютистскими монархиями.

⁵ В 1825 г., отвечая Жуковскому на критическое замечание о том, что в поэме “Цыганы” нет цели, Пушкин парирует: “Ты спрашиваешь, какая цель у “Цыганов”? Вот на! Цель поэзии — поэзия...” (Пушкин А. С. Мысли о литературе. М., 1988. С. 432).

⁶ Braudel F. The Mediterranean and the Mediteranean World in the Age of Filipp II. New York; Evanston; San Francisco; London, 1973. Vol. 2. У нас об этой концепции писал А. Я. Гуревич в кн.: Исторический синтез и Школа “Анналов”. М., 1993.

В первой из выделенных здесь сфер центральным был вопрос о соотношении личности и общности, равно как и их роли в истории. Для польского самопонимания с его вековыми традициями шляхетской демократии, которая в свой ренессансный XVI век породила гражданское общество, решающую роль играл индивидуум и проблема этического выбора. В эпоху романтизма впервые — масштабно и талантливо — это обрело художественное воплощение в III ч. “Дзядов” Мицкевича. Для русского же самоощущения времен молодой Российской империи как прямой преемницы Московского государства, основанного на самодержавии и создавшего *государственное общество*, определяющим было полное подчинение индивидуума государственно-конфессиональной всеобщности института власти, чьим воплощением был помазанник Божий — царь-самодержец. Эта идея обрела классическое воплощение в “Истории” Карамзина и “Медном всаднике” Пушкина. В то же время такая российская наследственность византизма исподволь размывалась теми веяниями эпохи Просвещения, которые способствовали появлению в империи зачатков гражданского общества, раздавленного (но не уничтоженного) на Сенатской площади.

Во второй из обозначенных выше сфер характерным для времен Карамзина и Пушкина было такое постижение (и освещение) отечественной истории, которое поясняло современные триумфы державы и, открывая оптимистические перспективы на ее великое будущее, утверждало чувство национального достоинства. “История” Карамзина, “Полтава”, “Медный всадник”, политические (а в их числе — антипольские ⁷) стихи Пушкина — крупнейшее (и талантливейшее) отражение патриотической устремленности членов государственного общества, гордых теми грандиозными успехами, которые ознаменовали блистательное вхождение России в Европу и обретение ею роли одной из могущественнейших держав. Историческим же и художественным воплощением этих побед, славы и мощи были имена Петра, Екатерины, Александра и Николая — самодержцев Российской империи, гениев русского духа, творцов русского величия, которое наконец-то впервые признала Европа.

В Польше эпохи Просвещения, когда в условиях постоянной внешней угрозы шла непрерывная внутренняя борьба за реформы, призванные поставить страну вровень с Европой и — одновременно — отстоять национальную независимость, историография в лице Нарушевича обратилась к

⁷ “Клеветникам России”, “Бородинская годовщина”, “Перед гробницею святой...” — стихи, нареченные В. Ледницким “антипольской трилогией”. (Lednicki W. Alexander Puszkini: Studia. Kraków, 1926. S. 36). В польском контексте (и восприятии) это определение выступает как антитетическое по отношению к знаменитой трилогии Сенкевича, написанной, по словам самого автора, “для укрепления душ” в эпоху национального угнетения.

тем же, что позднее Карамзин, западноевропейским идеям просвещенного монархизма как наиболее эффективному типу государственности.

В России, где эта система правления, продолжив и развив грандиозные деяния Петра, обретала новые блестящие подтверждения в “век Екатерины”, а затем во времена Александра I — в победе над Наполеоном и обретением той ключевой роли на европейской арене, которая позднее утверждалась Николаем I, историографическая концепция Карамзина была продолжена Пушкиным. Декабристы же обратились к другой просветительской концепции — демократической системе государственности. Она была близка к значительнейшей части представителей польской политической мысли времен Просвещения и романтизма (в том числе и Мицкевичу), которые развивали ее на основе преемственности традиционных идей и институтов шляхетской демократии⁸. Практическим воплощением этих устремлений “была первая в Европе Конституция, принятая в Варшаве 3 мая 1791 г. Для абсолютистских соседей, опасавшихся усиления Польши и приближения в ее лице “французской заразы”, она стала поводом для окончательной ликвидации шляхетской республики.

Период крушения многовековой государственности, борьба за выживание нации без государства, поиски путей самосохранения и идей самообретения вели в сферу историософии уже с конца XVIII в. (Я. П. Воронич). В России этот процесс появится несколько позже — по мере уяснения русского культурно-исторического тупика (П. Я. Чаадаев, 1828–1830), а затем (с конца 30-х гг.) в связи с осознанием угрозы русской самобытности со стороны буржуазного Запада (славянофилы).

Порожденная просветительским универсализмом историософия, возвышаясь над историографией (как мысль возносится над ограниченным своей материальностью фактом, идея над прагматикой реальности), стремилась к раскрытию общих законов человеческого бытия, общей направленности движения человечества во времени, наконец, самого смысла и цели этой направленности. В такой системе миропонимания универсальное довлеет национальному, а национальное осознается как его производное: отдельные народы видятся как слагаемые человечества, а их роль и значение раскрываются и оцениваются с точки зрения характера их вклада в общие усилия и общие свершения на пути обретения общечеловеческой и человеческой гармонии. Поэтому-то внеположность историософии национализму абсолютно закономерна, как вполне естественно и логично то, что он присущ историографии.

Российская историческая наука пушкинских времен в силу самой своей молодости (не говоря уже о государственных потребностях при отсут-

⁸ См.: Grabski A. F. *Myśl historyczna polskiego Oświecenia*. Warszawa, 1976; Липатов А. В. Литература в кругу шляхетской демократии.

ствии гражданского общества) была на предисториософской стадии, тогда как польская, изначально будучи частью западноевропейской, проходила те же, свойственные этой последней стадии, эволюции. Русская историография была обусловлена непосредственной связью с государственным обществом и осознанно подчинена государственным интересам.

Польская историософия с самого начала (Я. П. Воронич), существуя в условиях гражданского общества, развивалась в условиях внутренней свободы личности — мыслителя и стремилась к осознанию судеб своего народа во взаимосвязи с общехристианской идеей всемирности, а не политической подчиненности интересам национальной государственности⁹. (Еще одно отражение антиномии традиционного для латинского мира персонализма западного мышления в Польше и свойственной православию соборности самоощущения в России.)

Два разных типа мышления — национально-государственный и наднационально-общечеловеческий — историографический и историософский отличаются русское и польское мышление (естественно, речь идет о сфере высокой культуры), отражая (и знаменуя) историко-культурные отличия (отягощенное русским наследием византизма государственное общество — в первом случае, гражданское — как следствие традиционной связи с латинством — во втором).

Знаменательным для этого русско-польского, а по сути выходящего за собственно-национальные рамки — восточно- и западноевропейского отличия, полемического диалога культур и взаимонепонимания — является неадекватное восприятие в России историософской по своей сути концепции Чаадаева. Такой тип мышления был настолько иным — новым, непривычным, а посему и чуждым привычным представлениям государственного общества, что не мог быть им понят: историософия воспринималась в плоскости историографии и оценивалась с точки зрения именно ей свойственных национально-государственных представлений. В этом отношении показательно суждение Пушкина: “Что же касается нашей исторической ничтожности, — пишет он Чаадаеву, — то я решительно не могу с вами согласиться... Разве не находите вы что-то значительное в теперешнем положении России, что-то такое, что поразит будущего историка?”¹⁰

Пушкин, автор статьи “О ничтожестве литературы русской”, которая, кстати, могла бы быть неким дополнительным аргументом из области прошлого российской словесности к выводам Чаадаева о византизме российской истории, культуры и природы, тут выступает как историк, полемизирующий с историософом, политик — с мыслителем, искренний русский

⁹ О польском историческом мышлении эпохи романтизма см.: Janion M., Żmigrodzka M. *Romantyzm i historia*. Warszawa, 1978.

¹⁰ См.: Пушкин А. С. Полн. собр. соч.: В 16 т. М.; Л. 1941. Т. 16. С. 393.

патриот — с первым европейским философом России. Что же касается имперской власти, то для нее идеи, противоречащие стереотипам государственного общества и официальной историографии, были настолько противоестественны и абсурдны, что их автор был объявлен сумасшедшим. (Эта традиция русского византизма была восстановлена в СССР, где гражданское общество, уничтоженное в процессе большевистских репрессий, начало возрождаться со времен “оттепели”.)

В своих историософских исканиях Чаадаев вступил на почву, новую для русских мыслителей, но традиционную, естественную, “свою” для представителей высокой культуры Запада, а в их числе — поляков. Чаадаева и его польских современников, начиная с Мицкевича, сближает общность мировидения (взаимосвязанный с католичеством универсализм) и именно в его свете открывающаяся собственно национальная перспектива, а отсюда и боль за свой народ, свою страну, свою культуру. Только у Чаадаева это было связано с осознанием тупика российского византизма, изолирующего родины от всемирности, а у поляков — с трагизмом утраты народом свободы вследствие не только чужих, но прежде всего трезво осмысливаемых своих вин. Это отсутствие национализма и горькая национальная самокритичность — следствие именно историософского типа мышления. Чаадаев и его польские современники, такие, как Мицкевич, искали выход из национально-исторического лабиринта в общечеловеческой перспективе Откровения, в прозрении своим народом универсального пути. Его обретение и предрешает наднациональную роль нации: прокладывая путь в будущее себе, она ведет за собой других.

Близость Мицкевича с Чаадаевым одновременно означает расхождение с Пушкиным. Мицкевич ценил его поэтический дар, чему дал свидетельство в цикле лекций о славянских литературах, прочитанном в парижском Коллеж де Франс, а также в статье памяти Пушкина, опубликованной во французском журнале “Le Globe” (1837)¹¹. Но, может быть, в еще большей степени признание поэтического гения Пушкина содержится в умолчании Мицкевича. Этот литературный прием порой бывает более емким и впечатляющим, нежели самые яркие поэтические метафоры. Нигде, никогда польский поэт не откликнулся на антипольские стихи Пушкина.

Если прибегнуть к стилю эпохи двух великих романтиков, воспользоваться их фразеологией, метафорикой и поэтической символикой, то раскалываемый историографией и скрепляемый историософией образ мира и связанное с этим отторжение — притяжение русского и польского худож-

¹¹ “Если бы вообще не было произведений английского поэта [Байрона. — *А. Л.*], — отмечает в этой статье Мицкевич, — Пушкин был бы провозглашен первым поэтом эпохи” (Mickiewicz A. Dzieła. Warszawa, 1996. Т. 5. S. 284–285).

ников, предстая в отсвете двух национальных идей, обретет трагически возвышенное звучание.

Русский гений вонзал свой поэтический кинжал в кровоточащую рану Польши, раздавленной доблестной ратью великой державы. Польский поэт увековечил эту рану своей лирой, своими гражданскими деяниями, самой своей жизнью.

Мицкевич-поэт прошел мимо Пушкина-политика. Не обратил на него внимания ¹². (Заставил себя не обратить?) Ибо видел и ценил только Пушкина-поэта. Поистине рыцарский жест поляка, нареченного пророком в своей столь многострадальной и всегда непокорной родине.

Отношение к Польше — лишь составляющее общей позиции Пушкина, в тот период не только выступавшего как государственный поэт, но и ощущавшего себя как член государственного общества. В этой связи уместно привести следующее свидетельство современника: “В России все те, кто читают, ненавидят власть... От Пушкина — величайшей славы России — одно время отвернулись за приветствие, обращенное им к Николаю после прекращения холеры, и за два политических стихотворения. Гоголь, кумир русских читателей, мгновенно возбудил к себе глубочайшее презрение своей раболепной брошюрой” ¹³.

Реакция Пушкина на польское восстание была типичной реакцией представителя государственного общества. В личном же плане он сохранял теплые чувства, которые питал к Мицкевичу. В этом отношении показательны

¹² Не подобно ли и отношение П. А. Вяземского к антипольскому стихотворению Пушкина “Клеветникам России”? И не тот же прием умолчания использовал он, доверив свои мысли о подобного рода стихотворчестве лишь записной книжке? “Зачем переключать в стихи то, что очень кстати в политической газете?” — отмечает он 14 сентября 1831 г. и далее не без иронии замечает: “Для меня назначение хорошего губернатора в Рязань или Вологду гораздо более предмет для поэзии, нежели во взятии Варшавы” (Письма Пушкина к Е. М. Хитрову. Л., 1927. С. 291, 292). Если здесь выражено эстетическое отношение к этим стихам (пушкинское “цель поэзии — поэзия” в равной степени близко и Вяземскому), то позднее Петр Андреевич, столь близко знавший Пушкина, отметил их органичную связь с воззрениями поэта: “Эти стихи — не торжественная ода на случай: они излияние чувств задуманных и мнений и убеждений, глубоко вкорененных” (Русский архив. 1879. Кн. 2. С. 252). Впрочем, свое личное отношение к “польским событиям” (которое полностью совпадает с выраженным им же публично в политических стихах) сам Пушкин запечатлел в письмах (1831) к А. О. Россет и П. А. Вяземскому.

От вас узнал я плен Варшавы.

.....

Вы были вестницею славы

И вдохновеньем для меня.

(“Из записки к А. О. Россет”)

(Пушкин А. С. Собр. соч.: В 10 т. М., 1959. Т. 2. С. 608). В письме к П. А. Вяземскому по поводу восстания: “...их надобно задуть, наша медлительность мучительна” (там же. 1962. Т. 10. С. 34).

¹³ Герцен А. И. Полн. собр. соч.: В 30 т. М., 1956. Т. 7. С. 220.

полные тревоги за судьбу польского поэта строки из пушкинского письма к Е. М. Хитрово: “В начале восстания он был в Риме, боюсь, не приехал ли он в Варшаву, чтобы присутствовать при последних судорогах своего отечества”¹⁴.

Глубокое почитание поэтического дара Мицкевича было присуще Пушкину постоянно. Об этом, в частности, свидетельствуют не только его переводы (вступление к “Конраду Валленроду”, “Будрыс и его сыновья”, “Восвода”), но и упоминания его имени и творений в своих произведениях (“Сонет”, где имя Мицкевича ставится в один ряд с Данте, Петраркой, Шекспиром, Камозансом, Вордсвортом; “Дубровский”, “Отрывки из путешествия Онегина”, примечания к “Медному всаднику” и “Песням западных и южных славян”).

Реакцию на польское восстание представителей гражданского общества отражают ссыльные декабристы: А. И. Одоевский (поэтические творения “Славянские девы”, “При известии о польской революции”) и М. С. Лунин¹⁵, а также — в следующем поколении — А. И. Герцен, который в 1851 г. вспоминал: “Когда вспыхнула в Варшаве революция 1830 года, русский народ не обнаружил ни малейшей вражды против ослушников воли царской. Молодежь всем сердцем сочувствовала полякам. Я помню, с каким нетерпением ждали мы известия из Варшавы: мы плакали, как дети, при вести о поминках, справленных в столице Польши по нашим петербургским мученикам. Сочувствие к полякам подвергало нас жестоким наказаниям, — поневоле надобно было скрывать его в сердце и молчать”¹⁶. Это умолчание — уже не литературный прием, а свидетельство российского самовластия и внутреннего сопротивления ему постоянно искореняемого и самовозрождающегося гражданского общества: тяжелое российское наследие, тягостная российская традиция — наше давнее и недавнее вчера, наше тяжелое, но внушающее оптимизм сегодня.

Свойственное государственному обществу идеологизированное — великодержавное, узкоконфессиональное, национально ограниченное (и поэтому отграниченное от человеческого универсума), деперсонализированное — мышление, “заземленное” официально признанной историографией и “приземленное” конкретностью внутривластных целей и геополитических претензий власти, не только контрастирует с универсальной открытостью типа мышления, который свойственен обществу гражданскому. Само ощущение контраста между застывшим “своим” и новым “чужим” уже самой своей новизной влечет ограниченных и отграниченных собствен-

¹⁴ Пушкин А. С. Полн. собр. соч.: В 10 т. М.; Л., 1949. Т. 10. С. 335.

¹⁵ См.: Избранные социально-политические и философские произведения декабристов. М., 1951. Т. 3.

¹⁶ Герцен А. И. Избранные философские произведения. М., 1948. Т. 2. С. 140.

ной многовековой традицией подданных (и преданных) государственной власти к этому “чужому” сугубо ментально (столь присущее людям любопытство и любознательность). У способных же к самостоятельному мышлению здесь помимо поверхностного влечения к внешним проявлениям “чужого” и связанной с этим моды на “чужое” появляется глубинное осознание внутренней несвободы привычного “своего” и внутренней свободы нового “чужого”. А это уже означает начало процесса персонализации, появления личностного начала, рождение индивидуума в доселе деперсонализированном мироощущении, знаменуя зачатки нового — гражданского — общества в недрах традиционного государственного.

Так было в Московском государстве XVII в., когда параллельно острым политическим и конфессиональным конфликтам с Речью Посполитой и вопреки им русская культура — высокая и массовая — открылась навстречу чужой, но колоритнейшей для русского восприятия, а поэтому притягательной культуры “латинства” в его польском варианте. Осмысление же внутренней “инаковости” этой новизны, ее мировоззренческой сути порождало в познающей ее русской среде силу притяжения к иным аксиологическим ориентирам, которые были созданы “латинским” Западом в эпоху Возрождения (вне- и наднациональные — общечеловеческие — ценности, а в связи с этим обращенность к общехристианским идеалам вне и вопреки институционально расколовшейся Церкви; персонализм и примат личности по отношению к государству со всеми вытекающими отсюда последствиями общественной, культурной и художественной деятельности). Следствием такого “брожения умов” было появление в русском самосознании личностного мироощущения, интеллектуальной критичности мышления, устремленности к познанию доселе внешнего (“латинского”) мира. Этот “внутренний” — духовный — процесс нарастал благодаря тем “внешним” факторам, которые были связаны с реформами Петра I и эпохой Просвещения, расцветшей в России времен Екатерины II.

Среди русских друзей и знакомых Мицкевича — наследников и носителей этой обновленной русскости — были как поборники ее эволюционного развития в общеевропейском русле цивилизации, но с особым учетом национального начала, так и сторонники дальнейшей радикальной модернизации в духе государственно-политических и социально-экономических доктрин современного Запада. Эта полифоничность поисков уже сама по себе была свидетельством новой стадии развития русской духовной жизни, ее отторженной от собственного “византизма” “европейскости”. Внутреннее же расслоение общества на гражданское и государственное предопределялось не столько самими направлениями русской мысли “самими по себе”, сколько отношением к государственной власти и пониманием ее роли в жизни общества и личности.

В атмосфере внутривосточных духовных поисков и связанных с ними споров универсальная открытость мышления Мицкевича, широта его разномыслия на многонациональный мир кругозора, столь свойственная его индивидуальности одухотворенная проникновенность высказывания правд, открывающихся взору поэта с высот историософского восприятия (где национальное неотрывно от всечеловеческого) — все это наряду с ярко выраженным национальным даром художественной новизны влекло к нему русских искателей современной русскости. Не здесь ли причина его необычайной притягательности (о чем сохранилось немало свидетельств современников, в том числе и Пушкина)? Не здесь ли и феномен теплого принятия его, готовного понимания, сердечных симпатий как в среде зарождающегося русского славянофильства, так и западничества, которые тогда еще не были резко дифференцированы?

Это тяготение русских к Мицкевичу особенно феноменально в сопоставлении с отношением к нему поляков. Никогда — ни до приезда в Россию, ни в эмиграции — Мицкевич не пользовался всеобщим признанием и любовью своих соплеменников, которые изначально в силу эстетических и идейных, а позднее религиозных и политических исканий и убеждений поэта разделялись (и порой весьма резко) в его оценках и в самом отношении как к его творчеству, его деятельности, жизни, так и к самой его личности. Для русских же он — человек историософского типа мышления и одновременно человек со стороны, а при этом — ярко выраженная личность, не скованная как стереотипами русского государственного общества, так и просвещенного космополитизма, национальный по духу поэт, а одновременно европейский по складу ума интеллеktуал — был своего рода посредником в их собственном обмене мыслями и арбитром в их идейных спорах.

Он вдохновен был свыше
И свысока взирал на жизнь.¹⁷

(А. С. Пушкин. "Он между нами жил...")

В этих строках стихотворения-воспоминания и — есть основания полагать¹⁸ — стихотворения-ответа на мицкевичевское "Русским друзьям" Пушкин поэтической метафорой "высоты" проникновенно высветил и проникновенно охарактеризовал склад ума польского пиита-любомудра. Его идея межнационального всеединства, а в его рамках — славянской взаимности — зиждилась не на великодержавно-политическом объединении и последующем подчинении родственных народов единой воле самодержца Российской империи (концепция русских и части зарубежных славянофи-

¹⁷ Пушкин А. С. Собр. соч.: В 10 т. М., 1974. Т. 2. С. 316.

¹⁸ В этом отношении особый интерес представляют работы В. Ледницкого и Р. Блюта.

лов). Наследник национальной исторической традиции шляхетской демократии, ученик знаменитого историка, известного деятеля демократического движения в Польше и на Западе И. Лелевеля, поборник национально-освободительных идей и революционных действий Мицкевич видел будущее славян — если речь идет о сфере общественно-политического устройства — в их объединении на основах республиканской демократии, а что касается сферы духовной — в экуменической общности христианства.

Этот историософский образ идеальной картины будущего, которую рисовал русским Мицкевич, доподлинно представил Пушкин, поэтически воссоздав его идею тех времен всечеловеческой истории, “когда народы, распри позабыв, в великую семью соединятся”¹⁹.

Великодержавная политика и свойственное ей идеологизированное мышление, спровоцировав ноябрьское восстание 1830 г.²⁰, разделило не только свободолобивую Польшу и самодержавную Россию (процесс, продолжавшийся до наших времен). Это насилие “вовне” — над “чужими” — разделило “изнутри” и самих “своих” на общество гражданское и общество государственное (разделив тем самым и ту общую среду, в которой вращался Мицкевич и для которой он был любим или близок)²¹. И так же, как борьба поляков “за нашу и нашу свободу” (столь близкая мыслям Мицкевича надпись на знаменах восставших) являла — вопреки Пушкину — отнюдь не “домашний спор” “кичливого ляха” и “верного росса”²², так и продолжающийся с тех пор внутренний раскол в России был отнюдь не только русской драмой, обернувшейся в следующем столетии величайшей многонациональной трагедией.

И в том, и в другом случаях общечеловеческие ценности оказались несовместимы с великодержавно-националистическими, находящими обо-

¹⁹ Пушкин А. С. Собр. соч. 1974. Т. 2. С. 316.

²⁰ Нельзя было безнаказанно нарушать Конституцию Королевства Польского. Российское же самодержавие, как потом и сменивший его большевистский тоталитаризм, не считаясь с польской спецификой, не учитывая особенности польского менталитета, сами создавали тот “польский вопрос”, который неизбежно обретал не только внутригосударственный, но и общеевропейский резонанс. Впрочем, по сути своей это лишь составная более общей проблемы: отсутствие выверенной национальной политики — извечная черта многонациональной России. Плоды этого страна пожинает по сей день.

²¹ Первоначальным толчком, вызвавшим эту общественную трещину, было восстание декабристов и последовавшие затем репрессии. Ярчайшие (и проникновенные в силу индивидуальной тональности) поэтические свидетельства этого разделения — стихотворное послание “Русским друзьям” Мицкевича (а ими, как явствует из самого текста, были декабристы), с одной стороны, а с другой — стихотворное же обращение Пушкина к Мицкевичу (“Он между нами жил...”), искренне преклонявшегося перед поэтическим даром и личностью Мицкевича, искренне, глубоко и горько, с болью сердечной переживающего — как русский государственный и великодержавный патриот — непонимание польским поэтом тех истин и тех благ, в которые веровал он сам.

²² Пушкин А. С. Полн. собр. соч. 1954. Т. 2. С. 127.

снование в официальной историографии. Историсофское же осознание гармоничной целостности универсального и локального — всеобщего и национального — исключает их противостояние, точно так же, как гражданское общество потенциально сводит на нет те напряженности, конфликты и взрывы, которые несет в себе общество государственное. Несет не только другим, но и самому себе. Поэтому-то послание Мицкевича “Русским друзьям” — казненным собственным режимом (“Светлый дух Рылеева погас”), лишенным прав, сосланным в Сибирь (“Нет больше ни пера, ни сабли в той руке, // Что, воин и поэт, мне протянул Бестужев. // С поляком за руку он скован в руднике”), равно как и тем, кто был “наказан небом строже”, ибо “разум, честь и совесть продал”, — до сих пор сохраняет и свою поэтическую проникновенность и... свою этическую актуальность.

Историографическая трактовка фактов, событий, персонажей шла “вровень” с ними и на предначертанном государственной системой официальной идеологии, тогда как историософская — над ними — с высоты христианской аксиологии и общецивилизационной телеологии — универсальных ценностей и гуманистических устремлений, которым не свойственны национальные разграничения и государственные ограничения. Поэтому государственно плоскостное и национально плоское историографическое мышление внеположно объемному, глубокому и разностороннему историософскому осознанию исторических событий и личностных позиций, которое, как показывает послание “Русским друзьям”, исключает национальную ненависть и даже праведный гнев гражданина, чья родина раздавлена, унижена, разорена. Есть у Мицкевича понимание русских друзей, сострадание к постигшей их участи, есть снисходительное презрение к тем, кто “деспота воспев подкупленным пером, // Позорно предает бывлых друзей злословью // Иль в Польше тешится награбленным добром, // Кичась насильями, и казнями, и кровью”. А вместо проклятий — единственное пожелание:

Слезами родины пускай язвит мой стих,
Пусть, разьедая, жжет — не вас, но цепи ваши.

И после этого пожелания освобождения духовных рабов — пусть даже ценой страданий тех, кого эти рабы стремятся превратить в таких же рабов своего господина, — одно, только одно объяснение поэта. Нареченный пророком, он, благодаря свету историософского понимания людей и событий, видит сквозь темень и мглу бытия причины и следствия как преступлений государства против человечности, так и жалкое ничтожество тех, кто слепо этому государству верит и покорно служит, составляя послушную массу государственного общества:

А если кто из вас ответит мне хулой,
Я лишь одно скажу: так лает пес дворовый
И рвется искусать, любя ошейник свой,
Те руки, что ярмо сорвать с него готовы.²³

(Перевод В. Левика)

...“Антипольская трилогия” Пушкина — русские (без “анти”) мотивы-размышления Мицкевича.

Историографичность русского поэта — историософичность польского. Это всего лишь попытка приближения к до конца не постижимой сложности национальных гениев... и их трагичности... К менталитету двух наций, соприкосновению двух национальных культур... А в конечном итоге — взаимопониманию и взаимонепониманию двух столь разных народов. И столь близких, ибо не только приговоренных историей к географическому соседству, но и — вопреки всем своим распрям — объединяемых универсальными ценностями общей для них Европы.

Arnoldas Piročkinas (Vilnius)

ŹRÓDŁA ROMANTYZMU ADAMA MICKIEWICZA

Tytuł referatu, przedstawionego przeze mnie uwadze szanownych uczestników konferencji, niezbyt dokładnie wyraża jego treść. Stanowi ją cały kompleks problemów, który powstaje przy dokonywaniu przeglądu źródeł romantyzmu tej czołowej postaci literatury polskiej. Określenie *źródła* nie jest w stanie odzwierciedlić ani procesu, który przywiódł poetę do romantyzmu, ani dynamiki oraz współdziałania czynników. Rzeczony termin poniekąd rozdziela powiązane ze sobą zjawiska. Źródło rozumiemy wszak jako rzecz pasywną, z której twórca jedynie czerpie materiał. Tymczasem tak zwane źródło jest stosunkowo aktywnym uczestnikiem aktu twórczego: często pobudza twórcę, bywa dlań impulsem bądź przyczyną, pierwotnym bodźcem, zaś później, gdy źródło jest już niejako przyswojone, staje się ono elementem, ingrediencją osobliwego stopu — utworu. Toteż termin *źródło* jest terminem ograniczonym. Szczególnie odczuwamy to, omawiając formowanie się metody literackiej Adama Mickiewicza, a także innych wielkich twórców. Zapewne bardziej by się tu nadawało określenie *czynnik*. Skoro jednak w ten sposób sformułowany temat został umieszczony w programie, w dalszym ciągu będę niejako zmuszony do używania terminu *źródło*.

Romantyzm Mickiewicza został ukształtowany przez — moim zdaniem — trzy podstawowe źródła: przede wszystkim było to otaczające poetę środowisko

²³ Мицкевич А. Избр. произв. М., 1955. Т. 2. С. 273–274.

społeczne — rodzina, klasa, etnos. Drugim źródłem stały się studia i lektury, inaczej mówiąc, przyswojone doświadczenie świata. Wreszcie trzecie źródło — to życie duchowe poety: uczucia, doznania, reakcje na zjawiska życia, wszelkie przemyślenia. W ogólności należałoby rzec, że poglądy romantyczne poety kształtowało to wszystko, co kazało mu pytać *dlaczego?* oraz to, co dostarczało mu materiału do odpowiedzi. Określić zaś wszystkie *dlaczego?* nie da się nie tylko w ciągu przeznaczonych mi 20 minut, ale zapewne i w ogóle. Będzie się tym zajmowało jeszcze niejedno pokolenie badaczy spuścizny literackiej, życia i środowiska poety.

Skoro na romantyzm Mickiewicza największy wpływ wywarło — moim zdaniem — środowisko społeczne, dając mu najwięcej materiału oraz impulsów, zacznijmy nasz przegląd od tego źródła. Środowisko społeczne jest nieoddzielne od określonego terytorium. Nie napotkałem dotąd żadnego studium, poświęconego znaczeniu terytorium, rozumianego jako całość środowiska społecznego dla romantyzmu Mickiewicza i w ogólności dla „litewskiego” polskiego romantyzmu. Interesujące pod tym względem przemyślenia są zawarte w ogłoszonym przed 60 laty artykule polskiej badaczki literatury Marii Bielanka-Luftowej pt.: „Znaczenie terytorjum w tak zwanej szkole ukraińskiej”¹. Można się w zupełności zgodzić z wieloma twierdzeniami artykułu, w większości poczynionymi na podstawie prac niemieckiego literaturoznawcy Josefa Nadlera. Czyż można zaprzeczyć takiemu oto postulatowi: „...powstanie, jak rozkwit literatury romantycznej w różnych krajach europejskich wiąże się ściśle z pewnymi powtarzającymi się warunkami terytorialnymi”².

Jednakże niektóre stwierdzenia Bielanka-Luftowej wydają mi się sporne. Przede wszystkim te, które są zbyt zabsolutyzowane, jak na przykład: „...w każdym razie musi się stwierdzić fakt, że romantyzm, noszący istotnie wszędzie to samo znamię dążności do odrodzenia narodowego i literackiego, był dziełem *kresowców*”³. Zapewnie nie zgodzili by się z tym Czesi, bowiem ich romantyzm zrodził się w Pradze, a jego kreatorami byli rodowici prażanie.

Autorka solidaryzuje się z Nadlerem i stosuje jego twierdzenie do całego romantyzmu polskiego: „Romantyzm niemiecki uważa Nadler właśnie za wynik ruchu kolonizacyjnego niemieckiego i zmieszania krwi germańskiej ze słowiańską”. Tę analogię między romantyzmem polskim i niemieckim Maria Bielanka-Luftowa uzupełnia myślami Bronisława Chlebowskiego: „...w Polsce tereny świeżo zaludnione były zawsze widownią najintensywniejszego rozwoju umysłowego, zostawiając pod tym względem prowincje macierzyste za sobą”; „... i największy rozkwit literatury w XIX w., romantyzm, stanowi według niego produkcję umysłową społeczeństwa, które znajdowało się wówczas w młodzień-

¹ Pamiętnik Literacki. R. XXXIII. Lwów, 1936. S. 360–377.

² Ibidem. S. 360–361.

³ Ibidem. S. 361.

czej dobre duchowego życia, na terenach młodszych prowincyj, mazowieckolitewskich”⁴.

Nie mam zamiaru spierać się o romantyzm ukraiński — może istotnie jest wytworem kolonizacji. Natomiast romantyzm Mickiewicza da się zinterpretować również w przeciwny sposób — jako wyraz świadomych i nieświadomych starań ze strony autochtonów (tych ziem nie należy traktować jako regionu skolonizowanego) o zachowanie autentycznego i pochodzącego z zamierzchłych czasów ducha tego kraju.

Wyrazicielami autentycznego ducha Nowogródka byli nie koloniści, przybysze, ale ludzie mieszkający tu z dawien dawna. Do tej kategorii należał również sam poeta. Nowogródek był częścią kraju, który nazywali Litwą, a mieszkańców autochtonów — Litwinami. To nie było przypadkowe określenie, w ten sposób określano pewien etnos. Nie chciałbym tu stosować terminów *naród* czy *nacja*, ponieważ etnos Mickiewicza i współczesnych mu Litwinów różnił się od rozumianego przez nas narodu czy nacji.

Co określa etnos Mickiewicza? Przede wszystkim cechą wyróżniającą tego etnosu był nie wspólny język, a wspólny los historyczny. Ten pogląd poeta wyraził w 1827 r., w artykule poświęconym pamięci Franciszka Karpińskiego, gdzie Litwa i Litwini są scharakteryzowani w ten oto sposób: “Lud prosty na Litwie mówi dialektem ruskim, zmieszany z polską mową, albo litewskim, zupełnie od słowiańskiej mowy różnym. Przez śpiewy gminne, o których wspominamy, rozumiemy śpiewy polskie, ballady i sielanki, powtarzane między drobną szlachtą i klasę służących, mówiących po polsku”⁵.

W ten sposób zdaniem poety, które to zdanie podzielali jego współcześni, mieszkańcy Litwy, tj. Litwini używają trzech języków, tworząc przy tym jednakże osobny etnos — nie są Polakami (Mazurami), Rosjanami ani Ukraińcami. Przynależność do tego etnosu Mickiewicz, jak również inni filomaci, podkreślał wielokrotnie. Podobnie jak wszyscy uświadomieni przedstawiciele etnosów, nie raz odgraniczali się oni od innych etnosów, nawet z nimi co nieco konfrontując. Otóż Jan Czeczot podczas pobytu w Warszawie 3/15 grudnia 1821 r. tak określił swój stosunek do warszawiaków: “Nie znany więc i nie znający wśród tych murów, prowadzę żywot, obcuję tylko z Litwinami; Polaków i Polek, wyjadę, nie uraczywszy znajomością”.

Jeszcze wyraziściej i bardziej zajmująco została przedstawiona konfrontacja między Litwinami a Polakami we wspomnieniach współczesnego Mikołaja Malinowskiego. Otóż 24 grudnia 1827 r. Mickiewicz obchodził swoje imieniny i został poproszony o improwizację na temat znanej postaci Wielkiego Księstwa Litewskiego księcia Leona Sapiehy. Poeta wygłosił wtedy wręcz hymn pochwalny na cześć dawnej Litwy. List w wrażeniach z owej improwizacji dotarł do

⁴ Pamiętnik Literacki. S. 361–362.

⁵ Mickiewicz Adam. Dzieła wszystkie. Warszawa, 1933. T. 5. S. 290.

zamieszkałych w Warszawie Litwinów, wzbudzając bardzo żywy oddźwięk. Wśród nich przebywał również przyjaciel Mickiewicza, Antoni Edward Odyniec, którego Malinowski określił następująco: “Odyniec, również wówczas jeszcze młody, gorąco czujący, staczał często bohaterskie walki z Polakami o wyższość Litwy nad Koroną”⁶.

Nie jest naszym celem wyczerpująca ocena konfliktu etnicznego między Litwinami a Mazurami (koroniarzami), tj. Polakami, istniejącego w czasach Mickiewicza. Wystarczy nam sam fakt, abyśmy mogli mówić o Mickiewiczu, iż pojmował Litwę i Litwinów jako pewien etnos, który z kolei był bodźcem, źródłem i składnikiem romantycznych poglądów poety.

Obraz Litwy i Litwinów w świadomości Mickiewicza ulegał zmianom: początkowo był bardzo abstrakcyjny, odległy od prawdy historycznej. Przekonujemy się o tym czytając jego pierwsze “litewskie” utwory: “Mieszko, księżę Nowogródka”, “Pani Aniela” czy “Żywilla”, nosząca nawet podtytuł “Powieść o dziejach litewskich”. Tego już nie da powiedzieć o poematach “Grażyna” (1823) i “Konrad Wallenrod”: w nich, w przeciwieństwie do trzech pierwszych utworów, przedstawione są, co prawda w romantycznym świetle, zasadniczo prawdziwe epizody z historii Litwy — niezadowolenie książąt dzielnicowych z rządów Witolda, zaciekle walka narodu litewskiego z Krzyżakami. Tu działają postacie historyczne — Witold i Kiejstut, a większość litewskich bohaterów utworu posiada autentyczne litewskie imiona — Grażyna, Aldona, Litawor, Rymwid. Zaś najważniejszą rzeczą jest to, że są oni Litwinami z ducha. Pisząc swoje utwory, Mickiewicz bardzo się przybliżył do tego wizerunku narodu litewskiego, który dotąd mają przed oczyma sami Litwini.

Wizerunek ten stworzył dla siebie poeta, słuchając wykładów historycznych Joachima Lelewela na Uniwersytecie, później zaś obcując z profesorami Ignacym Onacewiczem oraz Ignacym Daniłowiczem, studiując historyczne dzieła tych profesorów oraz innych autorów. Szczególnie wiele dała mu znajomość dzieł historyków niemieckich, dotyczących walk Litwinów z Krzyżakami. Zbliżyliśmy się więc do drugiego wielce znaczącego źródła, kształtującego romantyzm Mickiewicza — do obfitej i różnorodnej lektury. Znaczenie tego źródła wzrosło szczególnie w latach kowieńskich, kiedy poeta znalazł się w otoczeniu języka i folkloru litewskiego.

Literaturę kształtującą romantyzm poety warunkowo możemy podzielić na dwie części. Jedną stanowiłyby dzieła historyczne i filozoficzne, drugą zaś — utwory literackie oraz studia ich dotyczące. Ta druga część była szczególnie ważna dla uformowania się romantycznych poglądów Mickiewicza. Przed wszystkim chodzi tu o dzieła takich klasyków literatury światowej jak Schiller, Goethe, Byron oraz inni twórcy preromantyzmu i romantyzmu.

⁶ Mikołaja Malinowskiego księga wspomnień. Kraków, 1907. S. 77.

Wyruszając do Kowna w celu objęcia posady nauczyciela, Mickiewicz był jeszcze epigonem klasycyzmu i wierzył święcie, że tu ukończy swoje wielkie utwory, poczęte zgodnie z klasycystycznymi postulatami — poemat “Kartofla” i tragedię “Demostenes”. Jednak na miejscu poczuł niezwłocznie, że owe zamiary nie mają perspektyw: rozpoczął się kryzys twórczy i należało poszukać żeń wyjścia. O tym wspomina poeta w liście do Jana Czeczota i Tomasza Zana z dn. 10/22 maja 1820 r.: “Ja rzucam się jak mogę, a że się nic nie udaje, coraz za nowe chwytam gatunki. Wlaziłem w ballady”.

Co oznacza powiedzenie: “wlaziłem w ballady”? Jest to wyraźny skręt od klasycyzmu ku romantyzmowi. A taki skręt nie byłby możliwy bez bodźca, którym dla poety stała się znajomość z utworami Schillera, Goethego, Waltera Scotta, przede wszystkim zaś z ich balladami. Prawie jednocześnie poeta zapoznał się z najwybitniejszym przedstawicielem angielskiego romantyzmu Georgiem Gordonem Byronem. Otóż w liście do Józefa Jeżowskiego z dn. 8/20 maja 1820 r. poeta pisze, że pieśni przybyłych swymi łodziami do Kowna niemieckich żeglarzy przypominają mu śpiewy korsarzy Byrona. W pisanej na przełomie lat 1821–1822 przedmowie do pierwszego tomu “Poezji” pt. “O poezji romantycznej” imię Byrona znajduje się wśród cytowanych i wymienianych autorów. A w liście do Franciszka Malewskiego z dn. 23 stycznia/4 lutego 1822 r. Mickiewicz wyraził swój pogląd na angielskiego barda w następujący sposób: “Po germanomanii nastąpiła brytanomania; cisnąłem się z dykjonarzem w rękę przez Szekspira, jak bogacz ewangeliczny do nieba przez uszko od igielki. Za to teraz Bajron idzie daleko łatwiej i już bardzo znacznie postąpiłem. *Dżaura* zapewne wytłumaczę. Wszakże ten może największy poeta nie wypędzi z kieszeni Szyllera; odkrycie w nowej edycji kilku nie czytanych poezji długo nie dało mi wrócić do angielszczyzny”.

W przeciwieństwie do klasycystycznych twórców, a szczególnie epigonów tego kierunku, owi autorzy otworzyli przed Mickiewiczem przede wszystkim nowe horyzonty w przedstawianiu duszy i uczuć ludzkich, przedstawili przykłady osobowości, które wyróżniały się wśród tłumu swoimi nieokieznanymi namiętnościami i niezwykłą wrażliwością, co powodowało szczególnie dotkliwe ich konflikty ze społeczeństwem.

Lektury wileńskie i kowieńskie — Schiller, Goethe, Gottfried August Bürger (“Leonora”), Wasyl Żukowski (“Ludmiła”) uczyli młodego poetę również tajemnic formy — zachęcały do ballad. A Byron posłużył przykładem tworzenia romantycznego eposu. Naśladując “Korsarza”, *Lare*”, “Narzeczoną z Abydos” angielskiego poety oraz inne utwory tegoż gatunku, Mickiewicz stał się prekursorem popularnej w literaturze polskiej i charakterystycznej dla romantyzmu powieści poetyckiej. Pierworodne dziećmi tego gatunku — to “Grażyna”, nazwana przez samego poetę mianem “powieści litewskiej”. W 1825 r. w ślady Mickiewicza poszedł jeden z przedstawicieli tak zwanej ukraińskiej szkoły ro-

mantycznej, Antoni Malczewski ze swym poematem “Marja. Powieść ukraińska”. Najbardziej bajronicznym utworem Mickiewicza jest ogłoszony drukiem w 1828 r. w Rosji poemat “Konrad Wallenrod”.

Do stworzenia romantycznych obrazów w “Grażynie” i “Konradzie Wallenrodzie” materiału dostarczyło piśmiennictwo historyczne, przedstawiające w udokumentowany sposób przeszłość etnosu poety. Tymczasem w balladach zostało wykorzystane doświadczenie tegoż etnosu zakodowane w twórczości ludowej językiem mitologii. Twórczość ludowa posłużyła również jako materiał w powstałych w okresie wileńsko-kowieńskim “Dziadach” części II i IV. To był debiut polskiego dramatu romantycznego. W tym utworze poeta w sposób nowatorski połączył fantastyczne wizje ludowe ze swymi osobistymi przeżyciami. Toteż dotykamy tu trzeciego źródła romantyzmu poety — to jego osobisty świat intelektualny i emocjonalny. Do wyrażenia tego świata niezbędna była taka forma poetycka, której nie mogła dostarczyć literatura tworzona w oparciu o zasady klasycyzmu.

Są w “Konradzie Wallenrodzie” piękne strofy:

Biada, mówił, niewiastom, jeśli kochają szaleńców,
Których oko wybiegać lubi za wioski granice,
Których myśli jak dymy wiecznie nad dach ulatują;
Których sercu nie może szczęście domowe wystarczyć.

Czy potrafilibyśmy sobie wyobrazić drogę twórczą Mickiewicza, gdyby fatalistyczna miłość do Maryli nie uczyniła z poety takiego szaleńca? Nie należy wątpić, że napisałby i stworzył by nawet genialne dzieła, ale nie czytaliibyśmy zapewne II ani IV części “Dziadów”, ani “Grażyny”, ani może “Konrada Wallenroda”. Mickiewicz z czasem zapewne przyłączyłby się do romantyzmu, ale ta żywiołowa miłość niezwykle szybko sprawiła, że poeta wyrzekł się właściwych klasycyzmowi “chorejów” i “jambów”, przestał zamięczać się z powodu niepowodzenia “Kartofli” i “Demostenesa” i zaczął poszukiwać bardziej owocnych dróg, które wskazywał romantyzm.

Przekład Alicji Rybakko

Януш Адрованж-Пянёнжак (Варшава)

ГОД МІЦКЕВІЧА Ў ПОЛЬШЧЫ І Ў СВЕЦЕ

Мне хацелася б найперш падзякаваць арганізатарам канферэнцыі за запрашэнне — каб я пазнаёміў Вас са справамі, якія датычацца 200-й гадавіны з дня нараджэння Адама Міцкевіча, з усім тым, што ўжо зроблена і што будзе яшчэ рабіцца ў юбілейным годзе.

Спачатку трэба нагадаць, што ўжо ў 1993 г., або за пяць гадоў да юбілею, у Варшаве быў створаны Агульнапольскі міцкевічаўскі камітэт. Узна-

чаліў яго праф. Чэслаў Згажэльскі, вядомы міцкевічазнавец, якога з Вільняй і Навагрудчынай звязваюць месца нараджэння, вучоба і дзейнасць у час акупацыі — ён аўтар выдатнай апрацоўкі вершаў Паэта ў навуковым выданні Збору твораў Міцкевіча, несумненна самы вялікі міцкевічаўскі аўтарытэт пасля смерці праф. Конрада Гурскага. У гэты камітэт былі запрошаны, перш за ўсё, вучоныя-паланісты, якія займаюцца жыццём і творчасцю Міцкевіча, як польскія, так і замежныя, а таксама публіцысты і мастакі, сярод якіх — Чэслаў Мілаш, Карл Дэдэціус, прафесары Даніель Бава, Санта Грачыёці і іншыя замежныя славуці.

Тры гады таму назва камітэта была зменена на: Камітэт па святкаванню 200-годдзя з дня нараджэння Адама Міцкевіча. Прафесар Згажэльскі стаў яго ганаровым старшынёй, а дзеючым старшынёй быў выбраны аўтар дадзенага выступлення. Не так даўно Камітэт панёс вялікую страту — у жніўні 1996 г. памёр прафесар Згажэльскі, не стала таксама такіх членаў Камітэта, як прафесар Рышард Казімеж Ляванскі, прэзідэнт Accademia Polacca Adamo Mickiewicz з Балоніі, прафесар Міхал Віткоўскі з Познанскага ўніверсітэта імя Адама Міцкевіча і Артур Мендзыжэцкі, прэзідэнт Польскага ПЭН-клуба. Памерла таксама Анна Каўпуж з Вільні.

Наш Камітэт дзейнічае пры Інстытуце літаратурных даследаванняў Польскай акадэміі навук, а ўстановамі, якія вядуць асноўную працу, з’яўляюцца Літаратурнае таварыства імя Адама Міцкевіча і Літаратурны музей імя Адама Міцкевіча ў Варшаве. Задачай Камітэта з’яўляецца падрыхтоўка, садзейнічанне і нагляд за мерапрыемствамі, прысвечанымі 200-й гадавіне з дня нараджэння Вещчуна. Праграма дзейнасці Камітэта складаецца з чатырох накірункаў: выдавецкага, навуковых сесій, выставак і конкурсаў, а таксама іншых ініцыятыў.

Першы, і, бадай, найважнейшы накірунак — гэта выдавецкая дзейнасць, і перш за ўсё, гэта выданне твораў Міцкевіча. З нагоды 200-годдзя вядзецца работа над запланаваным на працяглы перыяд навуковым выданнем Твораў А. Міцкевіча ў 27 тамах пад рэдакцыяй праф. Зофіі Стафаноўскай і др., Марыі Прусак. Выданне будзе ўпершыню змяшчаць навукова апрацаваныя творы французскага перыяду ў арыгінале. Пры падрыхтоўцы парызскіх публічных лекцый будуць улічаны неапублікаваныя раней фрагменты, якія захоўваюцца ў копіях стэнаграм. Крытычны апарат ахопіць усе варыянты тэкстаў Міцкевіча. Над гэтым выданнем ужо вядзецца работа, якая ў значнай меры фінансуецца Камітэтам навуковых даследаванняў.

Другой, досыць хутка ажыццёўленай ініцыятывай (выдадзена ўжо 6 тамоў), з’яўляецца навукова-папулярнае выданне Твораў у выдавецтве “Чытэльнік” пад грыфам Літаратурнага таварыства імя Адама Міцкевіча (навуковыя рэдактары прафесар Чэслаў Згажэльскі і Збігнеў Ежы Новак, якія ўжо памерлі, а таксама Зофія Стафаноўска і Марыя Прусак). Падставай для вы-

дання паслужыў Збор твораў, выдадзены ў 1955 г., — так званае Юбілейнае выданне (неабходна заўважыць, што з таго часу, на працягу ўсіх гэтых 40 гадоў, не з’явілася ніводнага шматтомнага выдання твораў Міцкевіча), выпраўленае, дапоўненае, у пераважнай частцы падрыхтаванае нанова літаратурнаўцамі акадэмічных колаў і Інстытута літаратурных даследаванняў ПАН. Выданне складаецца з 17 тамоў; будзем спадзявацца, што апошнія з іх з’явіцца ў юбілейным годзе.

Наступнай важнай справай з’яўляецца выданне рукапісаў Міцкевіча ў фотаздымках. Да найбольш пільных задач (з прычын як навуковых, так і стану гэтых рукапісаў) належыць апублікаванне:

- “Вершаў Адама Міцкевіча ў рукапісах”, ч. 2 у апрацоўцы Чэслава Згажэўскага. Дадзены том ужо падрыхтаваны, ляжыць у Асалінэуме і чакае датацыі, якую Камітэту абяцаў міністр культуры і мастацтва. Менавіта гэтым выдавецтвам быў апублікаваны ў 1973 г. першы том — “Рукапісы вершаў у фотакопіях”.

- Неабходна ў такім жа выглядзе, як мага хутчэй, выдаць “Дзяды”, частку III — чарнавік і чыставік з бібліятэкі ў Курніку. Устаноўлена, што абодва рукапісы блякнуць і становяцца невыразнымі. На выданне мы атрымалі датацыі.

- Аналагічная сітуацыя склалася і з рукапісам “Гяура”, а таксама з прозай Міцкевіча, між іншым, з захаванымі рукапісамі артыкулаў. Неабходна таксама выдаць фотакопіі рукапісу “Першыя стагоддзі гісторыі Польшчы”, знойдзенага ў Балонні.

Асобнай праблемай з’яўляецца “Хроніка жыцця і творчасці Адама Міцкевіча”. Гэта, мяркуючы па ўжо існуючых тамах, — фундаментальная праца ў выглядзе календара, аднак больш дакладная, чым іншыя, і не толькі польскія, выданні такога тыпу. Нягледзячы на розныя катаклізмы, захавалася вялікая колькасць біяграфічных дакументаў, паколькі сучаснікі разумелі, што Міцкевіч — вялікі польскі паэт і што важнай з’яўляецца кожная звязаная з ім драбніца. Выданне, ініцыятарам і кіраўніком якога, пачынаючы з першага тома, апублікаванага ў 1957 г., быў прафесар Станіслаў Пігань, налічвае ўжо сем тамоў. Зусім нядаўна з’явіўся том, які ахоплівае 1834–1840 гг., аўтарам якога з’яўляецца Марыя Дэрналовіч. Сабраны нябожчыкам прафесарам Сямёнам Ландай у Ленінградзе матэрыял, што датычыць перыяду 1824–1829 гг., г. зн. перыяду расійскага, патрабуе навуковага рэдагавання. Том, які ахоплівае перыяд 1829–1832 гг., рыхтуе доктар Януш Рускоўскі з Познаньскага ўніверсітэта імя Адама Міцкевіча. Ён знаходзіцца на этапе збору матэрыялаў. Не хапае сродкаў на даследаванне перыяду знаходжання Міцкевіча ў Рыме і Неапалі, а таксама на выданне гэтага тома.

Наступнай выдавецкай задачай з’яўляюцца лісты Адама Міцкевіча, якія рыхтуе для навуковага і навукова-папулярнага выдання калектыў пад кіраў-

ніцтвам доктара Марыі Дэрналовіч. Ужо правераны і апісаны айчынныя рукапісы. Дадатковых даследаванняў і фінансавых сродкаў патрабуе праца над тэкстамі, якія знаходзяцца ў Польскай бібліятэцы і Музеі Міцкевіча ў Парыжы. Неабходна адзначыць, што кожны год прыносіць тут новыя знаходкі, пераважна гэта невялікія лісты паэта, а таксама лісты да яго.

У названым кантэксце ўзнікае праблема лістоў, адрасаваных Адаму Міцкевічу. Вырашэнне праблемы поўнага выдання карэспандэнцыі, скіраванай да Паэта, якую бярэцца апрацаваць доктар Эльжбета Яворска, лічу вельмі патрэбным. Ёсць у гэтым частка волі самога Міцкевіча, які перад ад'ездам у Турцыю ў 1855 г. перагледзеў свой архіў, частку лістоў спаліў, а тыя, якія пакінуў (а іх было больш за 800) павінны былі служыць нашчадкам. Сёння яны знаходзяцца ў Музеі А. Міцкевіча ў Парыжы. Да іх далучаны некалькі дзесяткаў лістоў, знойдзеных пазней і няблага захаваных у копіях у іншых калекцыях, а таксама вялікая колькасць лістоў філаматаў (сёння яны знаходзяцца ў калекцыях бібліятэкі Люблінскага каталіцкага ўніверсітэта і Літаратурнага музея ў Варшаве).

Найбольшую колькасць лістоў, скіраваных да Паэта, апублікаваў у розных выданнях яго сын Уладзіслаў, аднак там многа недакладнасцей і пропусках. Некалькі соцень аўтараў лістоў прадстаўляюць розныя асяроддзі: ад віленскіх філаматаў, расійскіх літаратараў, прадстаўнікоў парыжскага асяроддзя да еўрапейскіх палітыкаў перыяду 1848–1855 гг. Дадзеная карэспандэнцыя ахоплівае перыяд у 40 гадоў. Аўтары ў сваіх лістах апісваюць асабістыя справы, закранаюць праблемы паэзіі, палітыкі і г. д., а з іх вырысоўваецца вобраз эпохі, і ўсе яны яшчэ больш цікавыя таму, што адрасаваны такой знакамітай асобе.

Іншыя выдавецкія ініцыятывы пералічу коратка: міцкевічаўская аб'ектыўная і суб'ектыўная бібліяграфія рыхтуецца да выдання ў выглядзе асобнага тома — так званага “Новага Корбута”, г. зн. бібліяграфіі польскай літаратуры. Вядзецца работа па рэканструкцыі следства і суда над філаматамі з апублікаваннем дакументаў, між іншым, нідзе яшчэ не друкаваных, турэмных запісак (грыпсаў) філаматаў, а таксама іх карэспандэнцыі ў ссылцы (заканчэнне распачатага ў 1973 г. выдання архіва філаматаў “У ссылцы”). Пытанне аб успрыняцці Міцкевіча асвятляе кніжка Доры Кацнельсон з Драгобыча, якая змяшчае судовыя дакументы з расійскіх і галіцкіх архіваў, што служаць доказам рэпрэсій за чытанне Міцкевіча. Яна патрабуе стараннага рэдагавання.

У сектары літаратуры рамантызму Інстытута літаратурных даследаванняў вядзецца падрыхтоўчая работа па ўкладанню “Энцыклапедыі Міцкевіча” пад рэдакцыяй праф. Яраслава Марэка Рымкевіча. На гэта атрыманы грант ад Камітэта навуковых даследаванняў. У Міцкевічаўскі год плануецца ўзнавіць навуковыя працы пра Адама Міцкевіча, у тым ліку, напрыклад,

Віктара Вайнтраўба, Юліуша Кляйнера, Вацлава Баровага. Актualізаваць каталог рукапісаў паэта абячае Польская бібліятэка ў Парыжы.

Затым скажу некалькі слоў *pro domo mea*, або аб выданнях Літаратурнага музея імя Адама Міцкевіча ў Варшаве. Каталог рукапісаў нашага музея, том першы, пад назвай “Польская літаратура XIX ст. і Міцкевічыяна” ўжо надрукаваны. У плане — каталог пастаяннай выстаўкі, прысвечанай Міцкевічу (пра саму выстаўку скажу некалькі пазней). Плануем таксама выдаць інфарматар-даведнік і каталог міцкевічаўскіх памятных рэчаў, якія знаходзяцца ў Польшчы, Літве, Беларусі і Расіі. Ведаю, што такія ж том з дакументацыяй памятных рэчаў, якія сёння застаюцца ў Заходняй Еўропе і Турцыі, мае намер падрыхтаваць Польская бібліятэка ў Парыжы. Будзе выдадзены (матэрыял у асноўным ужо сабраны) міцкевічаўскі том “Блок-блэкнота Літаратурнага музея” № 12, дзе будуць апублікаваны, між іншым, два невядомыя лісты Міцкевіча, а таксама ў рамках цыкла “Выявы польскіх пісьменнікаў” — першы сшытак пад назвай “Адам Міцкевіч” з пералікам усіх выяў Паэта, якія знаходзяцца ў музеі, з даўніх гадоў і да сённяшняга дня.

Нарэшце — новыя пераклады. Імкнемся дапамагчы ў выданні новага расійскага перакладу “Пана Тадэвуша”, ажыццёўленага знакамітым перакладчыкам Святаславам Свяцікам з Пецярбурга, а таксама параўнаўчага тлумачэння “Крымскіх санетаў” прафесара Пятра Маршэсана.

Асноўнай урачыстасцю, прымеркаванай да 200-годдзя з дня нараджэння Адама Міцкевіча, будзе Міжнародная навуковая канферэнцыя пад назвай “Адам Міцкевіч: Традыцыя і наватарства”, якая адбудзецца ў кастрычніку 1998 г. у Варшаве і Познані з выездамі ў міцкевічаўскія мясціны Вялікапольшчы. Арганізатарамі яе будуць Інстытут літаратурных даследаванняў ПАН і Познаньскі ўніверсітэт імя Адама Міцкевіча.

Ягелонскі ўніверсітэт арганізаваў у другім квартале 1998 г. дзве сесіі. Адна — пад назвай “Пан Тадэвуш” і яго ўплыў на польскую літаратуру”. Другая была прысвечана мове твораў Міцкевіча і мове ўсходняга пагранічча. Познаньскі ўніверсітэт імя Адама Міцкевіча наладзіў студэнцкую сесію, прысвечаную Міцкевічу, а Міжнародную канферэнцыю “Вільня і зямля міцкевічаўскай памяці” — філіял Варшаўскага ўніверсітэта ў Беластоку. У лістападзе 1998 г. адбудзецца міцкевічаўская канферэнцыя ў Інстытуце мастацтва ПАН. З’езд славістаў у Кракаве таксама быў часткова прысвечаны міцкевічаўскай тэматыцы.

А цяпер пра замежныя сесіі. Несумненна, цэнтральнай тут стане Міжнародны калоквіум “Міцкевіч – Францыя – Еўропа” ў парыжскім College de France, які павінен адбыцца ў лістападзе 1998 г., а арганізатарамі, акрамя College de France, будуць Польская бібліятэка, Гістарычна-літаратурнае таварыства ў Парыжы і, вядома, надзвычай дынамічны Камітэт па святкаван-

ню 200-годдзя з дня нараджэння паэта ў Францыі. На сесіі вядучымі будуць тры тэмы: 1) Міцкевіч і Францыя; 2) Міцкевіч і Цэнтральна-Усходняя Еўропа; 3) Міцкевіч і Еўропа. Плануецца, што яе будзе адкрываць прэзідэнт Францыі Жак Шырак. Міцкевічаўская канферэнцыя, арганізатарам якой стаў праф. Рольф Фегут, адбылася ў Фрыбургскім універсітэце ў Швейцарыі. Сябра Аляксандра Пушкіна ўшанаваў канферэнцыяй Маскоўскі універсітэт. Сесія, прысвечаная Міцкевічу, прайшла таксама на факультэце славістыкі ў Стакгольмскім універсітэце — яе арганізавала доктар Эва Тэадаровіч-Гельман. Ведаю таксама аб праекце Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Літва — малая радзіма Міцкевіча”, якая запланавана ў Вільні на верасень 1998 г. А прафесар Самуэль Фішман, міцкевічазнаўца, які працуе ў Indiana University ў Злучаных Штатах Амерыкі, мяркуе арганізаваць міцкевічаўскую сесію ранняй вясной 1999 г. і выдаць юбілейную кнігу, якая з’явіцца вынікам дадзенай сесіі.

Нечаканасцю для нас сталі міцкевічаўскія форумы ў Дамаску, Тбілісі, Вашынгтоне і Арэнбургу. На апошнім многа гаварылася пра сябра паэта, ураджэнца Беларусі Тамаша Зана.

Мяркую, што важным акцэнтам юбілею стануць выстаўкі. Літаратурны музей імя Адама Міцкевіча ў Варшаве цяпер стварае сталую экспазіцыю на працяглы перыяд (апошняя была зроблена ў 1983 г.), да якой рыхтуемса ўжо некалькі гадоў. Біяграфія Паэта і яго творчасць будуць там разглядацца як незвычайная ілюстрацыя тэндэнцый эпохі. Інтэгральнай мэтай экспазіцыі стане выкарыстанне прыёмаў, якія раскрываюць гістарычны, культурны і традыцыйны кантэкст рамантызму ў Еўропе. Мовай выстаўкі стане “музейнае эсэ”, дакументаванае і ўпрыгожанае экспанатамі, цытатамі і сцэнаграфічнымі элементамі, што дазволіць забяспечыць захаванне традыцыйнага характару і спецыфікі выставак Літаратурнага музея. Асноўным матэрыялам з’явіцца экспанаты, прынцыпова размежаваныя на дзве групы: міцкевічаўскія, або арыгінальныя, памятныя рэчы, партрэты, выданні, рукапісы (апошнія, безумоўна, у знакамітых копіях), а таксама тыя, што датычаць эпохі.

Акрамя пастаяннай Літаратурнага музея падрыхтаваў яшчэ тры міцкевічаўскія выстаўкі. Першая з іх — гэта выстаўка планшэтнага тыпу, прызначаная для інстытутаў польскай культуры за мяжой, культурных цэнтраў у Польшчы, а таксама літаратурных музеяў, якія ёю зацікавяцца. Наступная выстаўка — экспазіцыя, якая падрыхтавана сумесна Дзяржаўным музеем А. Пушкіна ў Маскве (біяграфічным — не “імя Пушкіна”, а нацыянальнай галерэяй) і Літаратурным музеем пад назвай “Міцкевіч – Пушкін. Два погляды”. Трэба прыгадаць, што наступны год — год 200-годдзя Аляксандра Пушкіна. Самай цяжкай справай для нашых калегаў і партнёраў аказалася зразуменне таго, што могуць быць розныя погляды на Пушкіна, але пасля

шматлікіх дыскусій мы прыйшлі да кансенсуса. Выстаўка экспанавалася сёлета як у Варшаве (сакавік–красавік), так і ў Маскве (май–ліпень). Трэцяя выстаўка — гэта “Міцкевіч – Шылер”, адкрытая ў будынку Штатсархіва ў Людвігсбургу сумесна з Schiller-Nationalmuseum.

Вельмі важным момантам у юбілейных урачыстасцях стала адкрыццё дома-музея на беларускай зямлі, у Завоссі, дзе, я ў гэтым перакананы, усё ж нарадзіўся паэт. 8 верасня мне пашчасціла ўдзельнічаць у яго адкрыцці. Музей гісторыі беларускай літаратуры ў Мінску правёў там вялікую работу. Адноўлены свіронак, а дом пастаўлены на фундаменце спаленага ў 1915 г. міцкевічаўскага памесця, якое шмат разоў перабудоўвалася. Падпісана ўмова паміж Літаратурным музеем у Мінску і Літаратурным музеем у Варшаве аб сумеснай падрыхтоўцы для Завосся пастаяннай музейнай экспазіцыі.

Паколькі пра Завоссе як пра месца нараджэння Адама Міцкевіча ў беларускім друку ўзніклі спрэчкі, дазволю сабе на гэтай праблеме спыніцца падрабязней. У адрозненне ад пані Ліліі Усенка з Навагрудка, я на сто працэнтаў упэўнены, што так званае калдычаўскае Завоссе каля Баранавічаў, гэта значыць, тое, дзе цяпер адбудавана сядзіба Міцкевічаў-Стыпулкоўскіх, з’яўляецца менавіта тым Завоссем, дзе, паводле сына паэта Уладзіслава, а таксама брата Аляксандра Міцкевіча, нарадзіўся аўтар “Пана Тадэвуша”. Пра гэта сведчаць не толькі традыцыя дзевятнацатага стагоддзя, тапаграфічныя апісанні і малюнкi (да прыкладу, Эдварда Паўловіча з 1843 г. ці нават змененай ужо сядзібы, намалёванай Напалеонам Ордам 40 год пазней), але і сабраныя праз Уладзіслава Міцкевіча і захаваныя ў Польскай бібліятэцы ў Парыжы копіі архіўных дакументаў, галоўным чынам гродзенскіх (а на збіралася іх каля 150), што датычацца менавіта гэтага, а не іншага Завосся. Усе ўказаныя дакументы, а таксама карты генерала Хшаноўскага (яны служылі паўстанцам 1863 г.) і рускія “штабаўкі”, якія таксама захоўваюцца ў Польскай бібліятэцы ў Парыжы, выключаюць версію пра іншае Завоссе.

Менавіта калдычаўскае Завоссе наведаў Уладзіслаў Міцкевіч праз шэсць гадоў пасля смерці бацькі, у красавіку 1862 г., калі яшчэ жыў брат паэта, Аляксандр, які, дарэчы, імкнуўся вярнуць Завоссе. Да таго ж, жылі яшчэ многія сябры і ровеснікі Адама, якім тады было каля шасцідзiesiąці год, а таму добра ўсё памяталі, былі добра паінфармаваныя. У Навагрудку сына паэта вітаў не хто іншы, як менавіта Эдвард Паўловіч, пра што згадвае Уладзіслаў у 2 томе сваіх “Успамінаў”. І далей ён піша: “З Навагрудка я зрабіў толькі экскурсію ў Завоссе, маленькую мясціну, дзе нарадзіўся мой бацька і якую расійскі ўрад канфіскаваў”. Было гэта калдычаўскае Завоссе, і тут сумненняў не можа быць ніякіх. Аўтэнтычны свіран, цяпер адбудаваны, у якім хлопцы Мікалая Міцкевіча праводзілі канікулы, стаяў на тым жа месцы да 1915 г. і быў знішчаны разам з рэшткамі дома ў час ваенных дзеянняў. Пасля вяртання зсылкі ў тым свірне начаваў Тамаш Зан, які так

пра тое ўспамінаў: “Падрыхтавалі мне жылло ў лямусе з трыма ваконцамі, на якіх рукой Адася, нашага Вешчуна, выразаны надпісы, бо там ён жыў, будучы дзіцём і прыязджаючы вучнем на канікулы ў Завоссе з Навагрудка”. Было гэта ў 1841 г.

Аднак вернемся да юбілею. У Беларусі дзейнічае Дзяржаўны камітэт па ўшанаванню 200-годдзя з дня нараджэння паэта, а таксама Камітэт памяці Адама Міцкевіча пры Саюзе палякаў. Створаны пры апошнім “Сусветны фонд Міцкевіча” сваім прыярытэтам лічыць аднаўленне гістарычнага Шляху Міцкевіча: акрамя Завосся туды ўваходзяць гістарычны цэнтр Навагрудка, паркава-палацавыя ансамблі ў Туганавічах, Шчорсах, Бальцэніках. У складзе Шляху Міцкевіча — таксама запаведнік у раёне возера Свіцязь, ваколіцы возера Літоўка, вёска Карчова, дзе знаходзіцца вядомы Камень філарэтаў, а таксама касцельныя могілкі ў Беняконях са склепам Марыі Путкамер з Верашчакаў. Камітэт арганізуе Міцкевічаўскія спатканні на Свіцязі. Яны адбываліся ўжо два разы: у 1992 г. з нагоды завяршэння рэстаўрацыі і адкрыцця Музея Адама Міцкевіча ў Навагрудку, а таксама ў 1994 г.

У Літве ў 1993 г. была створана ўстаноўчая група Грамадскага арганізацыйнага камітэта па святкаванню 200-годдзя з дня нараджэння Паэта. У 1997 г. быў створаны Дзяржаўны камітэт, у склад якога запрасілі і аўтара дадзенага выступлення. Стараннямі Фонда польскай культуры імя Юзафа Монцілы была адкрыта памятная дошка на літоўскай і польскай мовах перад уваходам у Базыліянскія мury, а ў мінулым годзе — таксама дзвюхмоўная, але ўжо на літоўскай і польскай мовах, а не на рускай і літоўскай, на доме, у якім Міцкевіч рэдагаваў “Гражыну”, дзе сёння месціцца, на жаль па-ранейшаму занядбаны, Музей Адама Міцкевіча, які з’яўляецца філіялам Музея Віленскага універсітэта. У абодвух выпадках тэксты на гэтых дошках былі ўзгоднены з нашым музеем.

Да юбілею А. Міцкевіча рыхтуецца таксама Санкт-Пецярбург. Польскае гістарычнае таварыства арганізавала там у 1994 г. Дні Міцкевіча з нагоды 170-годдзя прыезду Міцкевіча ў Расію. У 1997 г. быў створаны Расійска-польскі юбілейны камітэт.

Некалькі слоў пра іншыя ініцыятывы, звязаныя з юбілеем. Наш Камітэт па святкаванню 200-годдзя з дня нараджэння Міцкевіча разам з Інстытутам літаратурных даследаванняў абвясціў конкурс на лепшую дыпломную (магістэрскую) працу, мэта якога — актывізацыя даследаванняў творчасці Паэта, а таксама выданне ў форме публікацый найбольш цікавых пазнавальных і метадалагічных дасягненняў самага маладога пакалення даследчыкаў і аматараў Міцкевіча. На конкурс можна прадстаўляць работы, тэматыка якіх звязана з творчасцю аўтара “Пана Тадэвуша”, а праблематыка датычыць біяграфічных, тэксталагічных, стылістычных пытанняў успры-

няцця Паэта, гісторыі літаратурных даследаванняў яго творчасці. Вынікі конкурсу будуць падведзены 31 снежня 1998 г. Тыя ж самыя арганізатары разам з Міністэрствам нацыянальнай адукацыі і Галоўным камітэтам алімпіяды па польскай мове і літаратуры абвясцілі таксама міцкевічаўскі конкурс для сярэдніх школ.

Мы ведаем беларускі Міцкевічаўскі шлях. Падобны турыстычны шлях арганізоўваюць жыхары Вялікапольшчы. Яны знаходзяцца ў больш выгаднай сітуацыі, бо большасць памесцяў і палацаў, у якіх гасцяваў паэт, захаваліся і ў многіх з іх знаходзяцца міцкевічаўскія пакоі, у чым я нядаўна меў магчымасць пераканацца асабіста.

Мы ведаем таксама аб ініцыятывах кінематаграфістаў. Закончана праца над тэлевізійным фільмам, які складаецца з чатырох серый, кожная па гадзіне, з удзелам вядомых паланістаў, міцкевічазнаўцаў. Зроблены здымкі памятных рэчаў і месцаў, звязаных з Паэтам у Польшчы і за мяжой. Анджэй Вайда робіць свой фільм “Пан Тадэвуш”. У свой час я атрымаў ад яго сцэнарый, які падаўся мне надзвычай цікавым. Спадзяюся, што свой намер ён ажыццявіць.

Напэўна, на свеце будзе шмат міцкевічаўскіх ініцыятыў, пра некаторыя з іх мы нават не ведаем. Але з таго, пра што ўжо ведаем, вынікае, што 200-годдзе з дня нараджэння Паэта дасць вялікія навуковы і папулярныя затарскі плён, які засведчыць жывое ўспрыняцце творчасці Адама Міцкевіча.

Леанід Лыч (Мінск)

ІДЭЯ СЛАВЯНСКАГА ЎЗАЕМАРАЗУМЕННЯ Ў ПАРЫЖСКІХ ЛЕКЦЫЯХ АДАМА МІЦКЕВІЧА

Усіх вялікіх людзей вызначаюць бязмежная любоў і глыбокая павага да свайго народа, яго гісторыі, культуры і мовы. Калі па якіх-небудзь прычынах такім людзям даводзілася адрывацца ад радзімы, жыць не ў адпаведнасці з яе нацыянальна-духоўнымі традыцыямі — гэта ўспрымалася як страшэнная трагедыя. Усе вялікія людзі са шчырай любоўю ставяцца да гістарычнай спадчыны, культурных каштоўнасцей і іншых народаў. Таму, жыўчы на іх зямлі, яны ніколі не адчуваюць тут сябе чужынцамі.

Бясконца любіў сваё і шановаў чужое славуты сын нашай зямлі, таленавіты польскі паэт беларускага паходжання Адам Міцкевіч. У яго было нямала, прычым вельмі справядлівых і абгрунтаваных, прэтэнзій да дзяржаўных улад блізкага яму па культуры і мове народа — рускага. Паэт, мо як ніхто іншы, перажываў, што гэтыя ўлады разам з імператарамі Прусіі і Аўстрыі пазбавілі польскі, беларускі і літоўскі народы іх сумеснай дзяржа-

вы — Рэчы Паспалітай. Гэтая злачынная акцыя прычыніла вельмі вялікую шкоду славянскай супольнасці ў цэлым, бо скараціла і без таго вельмі мізэрны лік славянскіх народаў, якіх можна было аднесці да катэгорыі дзяржаўных. Са стратай такога статуса над палякамі павісла пагроза анямечвання, над беларусамі — русіфікацыі. Калі ж згодна з рашэннямі Венскага кангрэса 1814–1815 гг. Расіі была перададзена ўсходняя частка Варшаўскага княства, т. зв. Каралеўства Польскага, неўзабаве і сюды прыйшла без пытання русіфікацыя. Яе пагрозлівых для польскага народа наступстваў не мог не разумець навучэнец навагрудскай дамініканскай школы А. Міцкевіч, якому на той час ішоў ужо семнаццаты год. Яшчэ мацней хвалявалі яго наступствы палітыкі царызму на роднай Навагрудчыне ў перыяд вучобы ў Віленскім універсітэце (скончыў яго ў 1819 г.). Жаданне быць як мага больш карысным свайму народу ў час яго суровых выпрабаванняў прывяло А. Міцкевіча да ўдзелу ў арганізацыі і актыўнай, самаахвярнай працы ў тайных таварыствах патрыятычна настроенай моладзі — філаматаў і філарэтаў. Царызм не мог дараваць такога нікому, у т. л. і паэту з Навагрудчыны. Жыць цяпер яму давацца па-за дарагой і любай бацькаўшчынай: у Пецярбургу, Маскве, Адэсе. Не прымаючы ні розумам, ні сэрцам рэакцыйнага сацыяльна-палітычнага рэжыму Расійскай імперыі, ён, аднак, ішоў на самае цеснае збліжэнне з перадавымі, прагрэсіўнымі прадстаўнікамі рускага народа. Асабліва цёплыя і сяброўскія адносіны завязваліся з дзекабрыстамі Кандратам Рылевым, Аляксандрам Бястужавым, Аляксандрам Адоўскім. Ужо ў тым маладым узросце А. Міцкевіч умеў ненавідзець царскія ўлады за іх крайне несправядлівую палітыку ў дачыненні да сваіх жа, славянскіх народаў — польскага, украінскага і беларускага і адначасова любіць, паважаць рускі народ і не ў малой ступені толькі таму, што разам з ім належаў да адной этнічнай супольнасці — славянскай. Сваю любоў да гэтай супольнасці ён з усёй паўнатай пастараўся раскрыць у курсе лекцый па славянскіх літаратурах, якія чытаў на працягу 1840–1844 гг. у Калеж дэ Франс у Парыжы.

Дзевятнаццатаму стагоддзю, як вядома, было наканавана стаць стагоддзем магутнага руху славян за сваё нацыянальнае вызваленне, што вельмі пасадзейнічала папулярызаванні іх сярод еўрапейскіх народаў. Многае хацелі зрабіць дзеля гэтага, апынуўшыся ў эміграцыі, і Адам Міцкевіч. У якасці сродка для дасягнення такой мэты ім вельмі прафесійна было выкарыстана чытанне перад студэнцкай аўдыторыяй лекцый па славянскіх літаратурах. Веданнем іх асабліва не вызначаўся тагачасны чытач Заходняй Еўропы, у т. л. і студэнцкая моладзь.

У адрозненне ад іншых інтэлектуальных прадстаўнікоў славянскага свету А. Міцкевіч не ставіў задачы паказваць яго ў лекцыях толькі ў адных ружовых фарбах, бо такіх прыкладаў не давала само жыццё. Еўропа пера-

поўнілася польскімі і беларускімі эмігрантамі, якія вымушаны былі ратавацца на чужыне ад праследавання за ўдзел у нацыянальна-вызваленчым паўстанні 1830–1831 гг.

Неабходна адзначыць, што ў той час вельмі шмат было блытанага і неадназначнага ў поглядах на нацыянальна-вызваленчыя рухі славянскіх народаў. Усе ці амаль усе прагрэсіўныя дзеячы давалі станоўчую ацэнку толькі такому руху палякаў, бо ён быў накіраваны супраць жандарскага рэжыму імперскай Расіі і ў выпадку перамогі забяспечваў бы ім вольнае, самастойнае нацыянальна-дзяржаўнае развіццё. А вось рух паўднёвых славян за сваё нацыянальнае вызваленне з-пад улады Турцыі нават сам Карл Маркс лічыў рэакцыйным, бо такі рух мог прывесці гэтыя народы да волі не інакш, як толькі з дапамогай дэспатычнай Расіі. Складанасць, напружанасць славянскіх узаемаадносін нельга было не ўлічваць, раскрываючы той ці іншы аспект жыцця гэтай этнічнай супольнасці Еўропы. Таму ўжо ў першай лекцыі перад парыжскімі студэнтамі А. Міцкевіч заявіў: “Я заўсёды неадступна думаў пра прычыны нашых [славянскіх. — *Л. Л.*] разладаў і пра тое, як дасягнуць у будучым нашага аб’яднання”. Пад апошнім ні ў якім разе нельга разумець якую-небудзь палітычна-дзяржаўную форму. Як сапраўдны прыхільнік дружбы славянскіх народаў, высокаэрудзіраваны чалавек, Міцкевіч не мог не прадбачыць, што любая форма дзяржаўнага аб’яднання іх, асабліва калі ў тых ці іншых краінах, як, напрыклад, у Расіі, пануюць дэспатычныя рэжымы, не створыць належных умоў для росквіту нацыянальных культур, наадварот, можа стаць прычынай сцірання, страты іх адметнасцей, весці да асіміляцыі. У дадзеным выпадку пад аб’яднаннем хутэй за ўсё трэба разумець забеспячэнне сумеснага ўдзелу славян у вырашэнні агульных для іх задач, у т. л. нацыянальна-вызваленчага парадку, паколькі абсалютная большасць гэтых народаў знаходзілася пад уладай чужых краін. На думку А. Міцкевіча, зусім заканамерныя імкненні да паглыблення саюза славянскіх народаў ні ў якім выпадку не павінны скіроўвацца да адрыву іх ад астатняга свету, бо яны “заўжды мелі цягу і да гэтай пары маюць цягу да Захаду”. Як гэта паспрыяла, да прыкладу, духоўнаму развіццю Беларусі, асабліва ў час яе знаходжання ў складзе палітычна незалежнай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага, мы цяпер вельмі добра ведаем.

У сваіх лекцыях А. Міцкевіч пастараўся даць як мага больш праўдзівага матэрыялу пра рускі народ і яго культуру. І гэта справядліва, бо ён з’яўляўся самым шматлікім з славян і, што немалаважна, — быў у сваёй краіне народам дзяржаўным, дзе такім правам не карысталіся ўсе астатнія славянскія народы (беларусы, палякі, украінцы), хаця і пражывалі на сваіх этнічных тэрыторыях. Такі неаднолькавы дзяржаўна-палітычны статус славян Расіі не мог не быць прычынай напружаных адносін, канфліктаў паміж імі.

Як ніхто іншы з палякаў, А. Міцкевіч выдатна разумеў, якую велізарную бяду прычынілі яго народу падзелы Рэчы Паспалітай, у чым імперская Расія адыгрывала галоўную ролю. У лекцыі ад 7 чэрвеня 1842 г. ён сцвярджаў, што “палякі пакутавалі ад рускага ўрадавага прыгнёту больш за іншых...”. Безумоўна, пакутавалі нямала, але ўсё-такі мелі намнога лепшыя магчымасці для забеспячэння сваіх нацыянальна-культурных запатрабаванняў, чым беларусы.

Як вялікі і шчыры патрыёт сваёй бацькаўшчыны А. Міцкевіч вельмі перажываў, што над ёю ўсталявана расійскае, прускае і аўстрыйскае панаванне. Верыў, што вызваліцца з-пад яго могуць толькі мужныя, адданыя нацыянальнай ідэі людзі. Таму яму не падабалася, што таленавіты польскі паэт Францішак Карпінскі ў адным з вершаў раіў “сваім суайчыннікам маліць Расію аб міласэрнасці”. На думку Міцкевіча, такія пачуцці “чужыя польскаму нацыянальнаму характару”. Затое не шкадаваў ён пахвальных слоў, калі пісаў пра другога тагачаснага польскага паэта, Юліяна Нямцэвіча, называючы яго нацыянальным: “Ён быў перш за ўсё палякам, і толькі палякам. У сваіх верах ён бачыў зброю для барацьбы з ворагамі Польшчы... ён заўсёды бачыў перад сабой адну мэту, заўсёды быў натхнёны адной любоўю — любоўю да айчыны, і адной нянавісцю да ворагаў; ён упарта абараняў справу радзімы і ўпарта нападаў на ўсіх яе праціўнікаў — палітычных, ідэйных і літаратурных.

...Большая частка яго твораў будзе жыць да тае пары, пакуль будзе працягвацца барацьба паміж Польшчай і яе суседзямі”. У адрозненне ад свайго сучасніка Ф. Карпінскага, Ю. Нямцэвіч застаўся “верным жывой нацыянальнай ідэі і разам з ёй пакінуў родную зямлю”.

Разам з тым А. Міцкевіч сям-там не падзяляў рэзкасці і прамалінейнасці ў поглядах і выказваннях Ю. Нямцэвіча і, магчыма, без дастатковых падстаў. Датчылася гэта, на мой погляд, і стаўлення Ю. Нямцэвіча да рэлігійнага фактару, пра што А. Міцкевічам сказана наступнае: “Здавалася, ён гатовы быў прыняць любую рэлігію, толькі б яна была накіравана супраць Расіі, Аўстрыі і Прусіі, да такой ступені нянавісць асляпляла яго. Паколькі ён бачыў, што Аўстрыя, вораг Польшчы, вызнавала каталіцкую рэлігію, Нямцэвіч на працягу доўгага часу ваража ставіўся да каталіцызму, хаця гэта і была рэлігія яго продкаў”. Бясспрэчна, каталіцызм ніяк не мог падабацца Ю. Нямцэвічу за тое, што ён дапамагаў уладзе Аўстрыйскай імперыі прыгнятаць польскае насельніцтва на захопленай тэрыторыі. Наданне ў такой сітуацыі прэстыжнасці нацыянальнаму фактару перад канфесійным ніяк нельга разглядаць як грэх перад Богам. Хрысціянскую веру, як вядома, падзялілі на дзве канфесіі і падштурхнулі іх яшчэ і да дзяржаўна-палітычнай дзейнасці не пасланнікі Бога на зямлі, а звычайныя людзі, толькі надзеленыя царкоўнымі арганізацыямі высокай духоўнай уладай. І калі прак-

тычныя дзеянні такіх духоўных улад, у дадзеным выпадку тых, што належаць да каталіцкай царквы, супярэчаць нацыянальнаму інтарэсу, іх ніяк нельга падтрымліваць. Нядобразычлівае стаўленне Ю. Нямцэвіча да каталіцкай веры, не выключана, тлумачыцца яшчэ і тым, што на сваіх далёкіх продкаў мог ён глядзець як на праваслаўных, паколькі яны былі выхадцамі з Берасцейшчыны, дзе здаўна шырокае распаўсюджанне атрымаў не заходні (лацінскі), а ўсходні (візантыйскі) абрад.

Дзе б толькі ні жыў, чым бы толькі ні займаўся А. Міцкевіч, яго вельмі абуралі, штурхалі да самага рэзкага пратэсту несправядлівыя адносіны расійскага царызму да польскага народа. Для выкрыцця, крытыкі гэтай несправядлівасці ён не шкадаваў слоў, трапных выказаў і ў сваіх лекцыях аб славянскіх літаратурах. З яго вуснаў студэнты чулі і такое: “Скрозь імперскі рускі арол сутыкаецца на сваім шляху з польскім арлом; за рускім “ура”, як непазбежнае рэха, чуецца ваенны кліч палякаў”. Спадзявацца ў такіх умовах на мір, дружбу паміж двума славянскімі народамі аніяк не даводзілася. І гэта ніколькі не суцяшала найлепшага сына славянскага свету. Не суцяшала яго і сам славянскі свет, бо ўсялякага роду непаразуменні ўнутры яго імкнуліся выкарыстаць урады неславянскіх краін.

Для А. Міцкевіча, як і большасці яго сучаснікаў з ліку славянскіх вучоных і літаратараў, не з’яўлялася сакрэтам, што акурат адсутнасць належнага міру і згоды паміж славянамі дазволіла французскаму імператару Напалеону Банапарту велізарныя масы гэтых блізкароднасных народаў уключыць у братазабойчую вайну. Пра гэтыя падзеі чытаем у польскага паэта наступнае: “Амаль усе славянскія народы былі ўцягнуты ў гэтую барацьбу. Калі ж яны змагаліся за чужую ім справу, калі выступалі ўжо не пад сваімі сцягамі, дык, як выказаўся адзін з нашых паэтаў, пазнавалі адзін аднаго толькі па моцы ўдараў. Гэта барацьба, якую рускі паэт — князь Вяземскі — назваў бясконцай Фіваідай...” (з міфалагічнага падання старажытных грэкаў аб братазабойчых войнах паміж сынамі Эдыпа Фіўскага).

Не падаваў А. Міцкевіч студэнтам у ружовым святле і падзеі, звязаныя з падрыхтоўкай і самім ходам паўстання дзекабрыстаў у 1825 г. У іх дзеяннях ён бачыў нямала чаго ілжывага і няшчырага як з боку адных, так і другіх. “Палякі прысылалі сваіх прадстаўнікоў да рускіх, але яны падманвалі адзін аднаго. У сваім коле палякі прызнаваліся, што імкнуцца толькі выклікаць хваляванні ў Расіі, з тым каб выкарыстаць іх у сваіх мэтах, а там няхай рускія самі як хочучь выблытваюцца са становішча. Рускія ў сваю чаргу ў інтымных размовах не адмаўлялі, што хаця яны і абяцалі палякам незалежнасць, пасля звяржэння дынастыі яны зробяць усё пасільнае, каб утрымаць Польшчу ў сваіх руках. Абодва бакі ўводзілі адзін аднаго ў зман, і таму справа была асуджана на няўдачу”. Аднак нягледзячы на такую няшчырасць у руска-польскіх дачыненнях, А. Міцкевіч усё ж гаварыў пра паў-

стане дзекабрыстаў як пра спробу “палепшыць становішча славянскіх народаў”. Для палякаў, магчыма, гэта і так, бо ў адпаведнасці з “Рускай Праўдай” Паўла Пестэля ім меркавалася даць дзяржаўную незалежнасць. Затое яе ніхто не збіраўся дараваць украінцам ці беларусам, бо не толькі афіцыйныя ўлады царскай Расіі, але і многія яе вучоныя імперскага толку не прызнавалі іх самабытнымі, лічылі тэрытарыяльнымі адгалінаваннямі рускага народа.

У той час, як А. Міцкевічу даводзілася чытаць лекцыі ў Парыжы, на яго радзіме палітыка русіфікацыі паспела шмат у чым падарваць, аслабіць асновы польскай культуры і мовы. Асімілятары вельмі ўжо стараліся абмежаваць ужыванне апошняй у такіх сферах, як навука і вышэйшая адукацыя. У 1832 г. з-за актыўнага ўдзелу студэнтаў Віленскага ўніверсітэта ў нацыянальна-вызваленчым паўстанні надоўга спыняе сваю дзейнасць гэта надзвычай палулярная на той час вышэйшая навучальная ўстанова, у якой быў вельмі моцны польскі дух. Абмяркоўваліся планы, як працэрабіць шлях для рускай мовы і літаратуры нават у вышэйшыя навучальныя ўстановы самой этнічнай тэрыторыі Польшчы. Нібыта з мэтай папярэдзіць такую негатыўную з’яву, А. Міцкевіч даводзіў студэнтам, што “амаль усе заходне-еўрапейскія мовы развіліся ў выніку напружанай разумовай дзейнасці”. Адсюль само сабой вынікала: калі пад такую дзейнасць царызму ўдасца падвесці рускую культуру і мову, у польскага слова не будзе аніякіх перспектывы для развіцця. Больш таго, узнікне зусім рэальная пагроза яго знікнення, як гэта ўжо не раз назіралася ў сусветнай практыцы.

Не маючы магчымасці ў сябе на радзіме выказаць законныя прэтэнзіі да рускага ўрада і блізкіх яму інтэлігентаў адносна іх несправядлівага стаўлення да польскага пытання, А. Міцкевіч, як толькі мог, стараўся прыцягнуць увагу да яго еўрапейскай грамадскасці, у тым ліку і студэнцтва. Гісторыя ж абавязвала Расію быць вельмі паважлівай да духоўнай спадчыны падпарадкаваных ёй славянскіх народаў, якія ў свой час адыгралі проста выключную ролю ў яе культурным развіцці. Самі рускія, нагадвае паэт, называлі першыя дзесяцігоддзі XVII ст. у гісторыі сваёй культуры “польскім перыядам”. Я ж лічу, што яго было б больш правільна называць украінска-польска-беларускім, бо ў тых гады ў Маскоўскай дзяржаве на ніве культуры працавала таксама нямала ўкраінцаў і беларусаў. З ліку апошніх найперш назавём выдатнага педагога, пісьменніка і публіцыста Сімяона Полацкага (з 1664 па 1680 г. жыў у Маскве), літаратара, перакладчыка і выдаўца Ілью Капіевіча, які склаў, пераклаў і выдаў для Расіі некалькі дзесяткаў назваў падручнікаў і кніг, кампазітара Восіпа Казлоўскага — аўтара святочнага паланеза “Гром победы раздавайся”, які стаў дзяржаўным гімнам Расіі.

Не у сябе дома, а на чужыне сказаў А. Міцкевіч, што думаў, і пра культурна-моўнае развіццё Літвы, якую ён не раз называў сваёй радзімай. Бу-

дучы добра дасведчаным, якую шкодную палітыку праводзіць царскі ўрад на беларускіх землях, і не падзяляючы яе, наш зямляк усяляк імкнуўся праз свае лекцыі прыцягнуць увагу да гэтага пытання і еўрапейскай грамадскасці, найперш студэнцтва. Даўшы даволі высокую ацэнку ўкраінскай мове, хаця і палічыў, што яна не “настолькі развітая, каб стаць мовай літаратурнай”, ён затым пераходзіць да характарыстыкі мовы краіны, у якой нарадзіўся і якую любіў, як родную маці. З яго вуснаў студэнтам удалося пачуць наступнае: “На беларускай мове [дарэчы, большасць тагачасных рускіх вучоных называла яе толькі “дыялектам” рускай. — *Л. Л.*], якую называюць русінскай, або літоўска-русінскай... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самы багаты і самы чысты дыялект, ён узнік даўно і выдатна распрацаваны. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ім для сваёй дыпламатычнай перапіскі”. Паводле А. Міцкевіча, у тагачаснай мове вялікаросаў не было “надзвычайнай прастаты” беларускай мовы”.

Справядліва крытыкуючы царызм і афіцыйных поглядаў вучоных за іх непрызнанне правоў польскага, украінскага і беларускага народаў на незалежнае дзяржаўнае і самабытнае нацыянальна-культурнае жыццё, А. Міцкевіч нідзе адмоўна не выказаўся пра рускую культуру, якую заўсёды паважаў і высока ставіў. За час лекцый у Парыжы ён паспеў вельмі многае сказаць дапытлівай студэнцкай моладзі пра ўсіх найбольш таленавітых прэзаікаў і паэтаў Расіі. Паэму А. Пушкіна “Яўгеній Анегін” ён назваў творам, “які будзе заўсёды чытацца з задавальненнем ва ўсіх славянскіх краінах і які назаўжды застанецца помнікам сваёй эпохі”. На такую высокую ацэнку паэтычнага дару геніяльнага рускага паэта ніколі не паўплывала яго крайне варожае стаўленне да ўдзельнікаў нацыянальна-вызваленчага паўстання 1830–1831 гг. у Польшчы, Літве і Заходняй Беларусі. У лісце да рускага паэта і крытыка князя Пятра Вяземскага А. Пушкін выклаў наступным чынам сваю пазіцыю: удзельнікаў паўстання “трэба задушыць, і наша марудлівасць выклікае пакуту”. Калі да А. Пушкіна дайшла вестка пра разгром паўстанцаў, ён на гэтую радасную для яго падзею адгукнуўся такімі суперпатрыятычнымі словамі: “Победа! Сердцу сладкий час! Россия! Встань и возвращайся! Гремь восторгов общий глас!.. ”

А. Міцкевіч лічыў зусім заканамерным, што ў культурным развіцці славянскіх народаў не можа быць такога, каб усе яны ў адначасе знаходзіліся на адным і тым жа высокім узроўні, хаця і жадаў кожнаму з іх сапраўднага прагрэсу. Быў час, пісаў ён, што “Чэхія выперадзіла ўсе славянскія народы, Польшча ішла па яе слядах у XVI стагоддзі і дала нават дзеячаў, якія перасягнулі чэхаў, Расія ад часу свайго абуджэння брала верх над польскай паэзіяй. У Дзяржавіна і Карамзіна было больш моцы, чым у палякаў”.

Прызнаючы несумненныя дасягненні славянскіх народаў у галіне мастацкай літаратуры, А. Міцкевіч усё ж лічыў, што яны ідуць па слядах Еў-

ропы. Але час не стаіць на месцы, і разам з гэтым не застаецца нязменным становішча тых ці іншых літаратур. “Цяпер, — заяўляў паэт, — надышоў момант, калі славянскія народы закліканы праявіць сваю самастойнасць, раскрыць свае ўласныя багаці, паказаць штосьці новае...” Бясспрэчна, усяго гэтага не маглі ў той час паказаць не толькі беларусы і ўкраінцы, але нават і самі палякі, бо яны не былі вольнымі народамі на сваёй зямлі, асабліва два першыя з іх. А не будучы вольным, не толькі не разаўеш, а нават і не захаваеш роднай культуры і мовы, знікнеш разам з імі з твару зямлі.

З прычыны таго, што славяне жылі ў далёка не аднолькавых эканамічных і сацыяльна-палітычных умовах і да таго ж некаторыя з іх нацыянальна прыгняталіся не толькі ўрадамі неславянскіх, але і славянскіх краін (беларусы, палякі і ўкраінцы ў Расіі), А. Міцкевіч перасцерагаў асабліва не захапляцца высвятленнем пытання, каму з славян належыць першае, вядучае месца ў культурным развіцці іх супольнасці, бо пры любой, нават самай нязначнай недакладнасці гэта можа прывесці да ўскладнення адносін паміж імі. Зусім не на карысць славянскаму адзінству ішлі спрэчкі аб тым, чыёй мове трэба аддаць прыярытэт, якая з іх з’яўляецца найбольш старажытнай. Таму гэтага анік не мог абысці і А. Міцкевіч у парыжскіх лекцыях. Ён стаяў на пазіцыях, што ні ў якім выпадку нельга аддаваць перавагу той ці іншай мове толькі з-за таго, што яна больш за іншыя распаўсюджана ў славянскім свеце. Сцвярджаў і такое, што “колькасць тых, якія размаўляюць на той ці іншай мове, не можа служыць доказам яе старажытнасці”. Такія погляды нашага земляка не давалі каму-небудзь незаслужана прыніжаць адны і ўзносіць іншыя славянскія мовы. Тут А. Міцкевіч цалкам разышоўся са сваім калегам па пярэ А. Пушкіным, які пісаў, што руская мова “як матэрыя славеснасці мае бясспрэчную перавагу перад усімі еўрапейскімі”. Няцяжка ўявіць, як пасля азнаямлення з такімі словамі любімага паэта магло мяняцца ў горшы бок стаўленне польскай, украінскай і беларускай моладзі да сваёй роднай мовы. Але тут не выключана і рэакцыя адваротнага плана: пераацэнка сваёй і недаацэнка рускай моваў, што толькі шкодзіла б умацаванню дружбы славянскіх народаў Расіі.

З лекцыяў А. Міцкевіча студэнты даведваліся, як часам непаважліва ставіліся да сваіх культур прадстаўнікі найбольш заможных і адукаваных пластоў славянскіх народаў. Пераканаўча паказаў ён гэта на прыкладзе чэхай: “Мяркуючы паводле знешніх прыкмет, чэхі амаль страцілі свой славянскі характар. Пасля знішчэння ўсіх літаратурных помнікаў і ўсіх кніг адукаваныя класы Чэхіі сталі забывацца нават на сваю родную мову.

Чэшская арыстакратыя з-за нянавісці да гусітаў, якія выступілі адначасова і супраць каталіцкай царквы, і супраць прывілеяў дваранства, анямечылася, запазычыла нямецкія норавы і звычаі і захавала толькі свае прозвішчы як адзінае сведчанне славянскага паходжання. Буржуазія брала пры-

клад з дваранства; яна пайшла яшчэ далей у нянавісці да ўсяго славянскага, адмовіўшыся нават ад сваіх прозвішчаў; чэшскія гарады запаланілі немцы. Знішчэнне кніг і помнікаў працягвалася. Адзін фанатык езуіт, між іншым чалавек сумленны, нехта Коняш, які дзейнічаў у канцы XVII ст., хваліўся тым, што ён асабіста знішчыў звыш шасцідзесяці тысяч славянскіх кніг. Толькі народ захаваў свае нацыянальныя рысы, мову і традыцыі”.

Пасля характарыстыкі нечуванай здрады нацыянальным інтарэсам з боку элітарнай часткі чэшскага народа было б вельмі лагічным А. Міцкевічу прывесці факты зусім процілеглага парадку, спаслаўшыся на свой народ, бо яго арыстакратычныя і найбольш адукаваныя саслоўі нават у самых экстрэмальных умовах не пераставалі быць носбітамі ўласнай духоўнай спадчыны, заўсёды высока цанілі волю, самаахвярна змагаліся за дзяржаўную незалежнасць. Больш свабодалюбнага і рэвалюцыйнага за палякаў народа не было ў Расіі. Шкада, што беларуская эліта вельмі рэдка брала прыклад са сваіх суседзяў і ў самыя адказныя і цяжкія гады гісторыі перакідвалася з-за пэўнай сацыяльнай выгоды то на бок палякаў, то на бок рускіх.

Як і сёння, у часы Адама Міцкевіча таксама многія з таленавітых людзей у сілу розных прычын працавалі на карысць культур іншых народаў, пераважна тых, што ў сваіх краінах адносіліся да ліку дзяржаўных. Такім, як вядома, тады не з’яўляліся ні палякі, ні ўкраінцы, ні беларусы, гэта прычына, што многія з іх вымушаны былі працаваць на духоўнай ніве рускага народа, абдыняючы сваю ўласную. Міцкевіч выдатна разумеў шкоду такой практыкі, таму імкнуўся любымі сродкамі паказаць, як у такіх выпадках дзейнічала этнічна свядомая частка творчай інтэлігенцыі іншых народаў, у прыватнасці чэшскага, які сваім рашучым змаганнем у канцы XVIII – пачатку XIX ст. за нацыянальнае адраджэнне многіх здіўляў у Еўропе. “Чэшскія вучоныя, — гаварыў паэт у сваёй лекцыі 27 снежня 1842 г., — ... уяўляюць сабой новы тып людзей навуцы”, нагадваюць “айцоў царквы сваёй самаадданасцю, адданыя сваёй нацыі, як гэтыя святыя сваёй веры”, не “думаюць пра тое, каб гандляваць плёнам сваіх навуковых прац. Калі б яны толькі захацелі пісаць па-нямецку ці па-французску, яны маглі б здабыць славу за межамі сваёй краіны, але яны лічаць за лепшае працаваць для сваіх суайчыннікаў”.

Уражвае мноства літаратурных крыніц, якія выкарыстоўваў А. Міцкевіч пры падрыхтоўцы да лекцый. Заўважаецца, што ён высока цаніў і любіў цытаваць выказванні даследчыкаў неславянскага паходжання. Сярод іх сустракаліся і такія, што давалі вельмі карысныя парады, як не дапусціць культурна-моўнай асіміляцыі славянскіх народаў. У лекцыі, прачытанай 12 сакавіка 1841 г., ёсць спасылка на аднаго з нямецкіх вучоных (на жаль, не называецца прозвішча), які, наведваўшы Чарнагорыю, прыйшоў да высновы, “што славяне павінны асцерагацца любых чужаземных уплываў”, рэка-

мендуе ім “шукаць у сваёй рэлігіі і нацыянальных абрадах пачаткі сваёй будучай цывілізацыі”, не “ўвозіць з-за мяжы настаўнікаў, каб навучацца ў іх навукам і мастацтву, якія калі-нікалі могуць аказацца небяспечнымі”. Гэтаму аўтару належыць і такая слухная на ўсе часы і для ўсіх народаў думка: “...для таго каб падняць сваю магутнасць на вышэйшую ступень, народ павінен спраўляцца сам з усімі сваімі справамі”. Гэтымі словамі нямецкага вучонага А. Міцкевіч павучаў свой народ, як яму выжыць, захаваць сябе ў шматэтнічнай Расійскай імперыі, палітыка якой усё больш набывала антынацыянальны, асіміляцыйны характар. Такой горкай несправядлівасці не мог вытрымаць сьлыны сын славянскай супольнасці. Ён шчыра жадаў і ўсяляк садзейнічаў таму, каб па шляху духоўнага прагрэсу ішлі ўсе народы гэтай супольнасці, не ведаючы, што такое культурна-моўна асіміляцыя. Выпадзенне са славянскай сям’і хоць аднаго з народаў успрымалася ім як найвялікшая трагедыя. А яна ўвесь час вісела і вісіць над славянскімі народамі і найперш над беларускім, які практычна ад часу забароны ў 1696 г. уладамі Рэчы Паспалітай ужываць яго родную мову ў службовым справядстве і аж да нашых дзён так і не змог забяспечыць ёй фактычна статусу дзяржаўнай. Знікае беларуская мова яшчэ і таму, што яна, практычна, не абслугоўвае навучальна-выхаваўчы працэс гарадскіх агульнаадукацыйных школ, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў, навуку, элітарныя пласты культуры (за выключэннем двух-трох драматычных тэатраў), адыгрывае пабочную ролю ў выдавецкай справе, сродках масавай інфармацыі. Уяўляю, які гнеўны пратэст выклікаў бы ў А. Міцкевіча такі перадсмяротны стан адной з самых старажытных літаратурных славянскіх моваў — беларускай. Сваім аўтарытэтам ён, напэўна, усяляк стараўся б прымусіць ратаваць яе не толькі інтэлігенцыю, але і дзяржаўных дзеячаў, паколькі, як сведчыць сусветны вопыт, менавіта ў руках гэтых прэстыжных катэгорый людзей знаходзіцца лёс кожнага народа.

А. Міцкевіч ужо даўно пакінуў нас, але у памяці нашай навак і застаўся яскравы прыклад яго адданага і шчырага служэння святой ідэі славянскага адзінства і братэрства. Нічым мы так не ўславім памяць пра нашага сьлынага земляка, як вяртаннем яго любай айчыны Літвы-Беларусі да ледзь не поўнасьцю страчаных нацыянальных асноў, узвядзеннем гэтак дарагой яму беларускай мовы на дзяржаўны п’едэстал. Сённяшняя Беларусь — не ідэал Адама Міцкевіча, бо з-за карэннага размыву нацыянальнага грунту культуры і адукацыі, амаль поўнага вываду роднай мовы карэннага насельніцтва з грамадскага жыцця яна ўжо не ўяўляе сабой чагосьці самабытнага, адметнага ў славянскай супольнасці народаў.